

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 9 stycznia 2023 r.

Poz. 142

UCHWAŁA NR XLVI/293/22 RADY POWIATU WE WŁODAWIE

z dnia 29 grudnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Włodawskiego na lata 2023–2026

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1526) w zw. z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Powiatu we Włodawie uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Włodawskiego na lata 2023 - 2026, w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu we Włodawie.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Przewodniczący Rady
Powiatu we Włodawie

Romuald Pryll

POWIAT WŁODAWSKI

Załącznik do Uchwały Nr XLVI/293/22
Rady Powiatu we Włodawie
z dnia 29 grudnia 2022 r.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Włodawskiego na lata 2023–2026

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
1.1. Położenie powiatu włodawskiego	4
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	6
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	7
2.2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
2.3. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	14
2.4. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	23
2.5. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gmin	26
3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU WŁODAWSKIEGO	26
3.1. Zarys historii obszaru powiatu	26
3.2. Krajobraz kulturowy	29
3.3. Zabytki nieruchome	31
3.4. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla powiatu	32
3.5. Zabytki ruchome	44
3.6. Zabytki archeologiczne	45
3.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	50
3.8. Dziedzictwo niematerialne	53
4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	57
4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	57
4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	62
4.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	62
4.4. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	62
4.5. Zabytki będące własnością powiatu	65
5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	69
6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	73
7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	78
8. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	80
9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	81
9.1. Dotacje	81
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	84
9.3. Możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym	89
9.4. Środki europejskie	90

10. PODUSMOWANIE ----- 92

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe, to zarówno dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak i naszych czasów. Do dziedzictwa kulturowego oprócz dziedzictwa archeologicznego, architektonicznego i dziedzictwa sztuki zaliczamy także przejawy życia takie jak np. formy gospodarowania, przejawy rozwoju społeczności i inne elementy stanowiące o naszej kulturze.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców. Dbanie o należyty stan i atrakcyjny wygląd zabytków są naszym obywatelskim obowiązkiem. Rewitalizacja poszczególnych obiektów, jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. W takich przedsięwzięciach pomagać ma, wynikający ze społecznej potrzeby, powiatowy program opieki nad zabytkami, przewidziany przez ustawę o ochronie i opiece nad zabytkami. Jest także czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o dobrą kondycję substancji zabytkowej. Aby powiat stał się piękny dla mieszkańców i atrakcyjny dla turystów trzeba zadbać o lokalne zabytki.

Powiatowy program opieki nad zabytkami dla Powiatu Włodawskiego na lata 2023-2026 wyznacza cele przy jego realizacji po pozytywnym zaopiniowaniu przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i właściwym przyjęciu w drodze uchwały Rady Powiatu Włodawskiego.

Dokument ten został opracowany w oparciu o obowiązujące przepisy prawne dotyczące zagadnień związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, a także wprowadza zmiany w stosunku do istniejącego stanu zabytków zlokalizowanych na terenie Powiatu Włodawskiego.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w powiecie. Nie stanowi aktu prawa miejscowego, lecz jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program opieki nad zabytkami stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatu, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

1.1. Położenie powiatu włodawskiego

Powiat Włodawski położony jest we wschodniej części województwa lubelskiego. Jego całkowita powierzchnia wynosi 1.256 km². W skład powiatu wchodzi jedna gmina miejska: Włodawa oraz gminy wiejskie: Hanna, Hańsk, Stary Brus, Urszulin, Włodawa, Wola Uhruska i Wiryki. Największą miejscowością w powiecie jest jego stolica administracyjna - Włodawa. Wschodnia granica Powiatu Włodawskiego jest jednocześnie granicą państwową z Białorusią i Ukrainą. Od północy zaś graniczy z powiatem bialskim, od zachodu z powiatem parczewskim, od południowego-zachodu z łęczyńskim, a od południa z chełmskim. Centrum administracyjne powiatu - Miasto Włodawa jest oddalona od stolicy województwa - Lublina o około 85 km.

źródło: www.gminy.pl

Pod względem geograficznym Powiat Włodawski położony jest na zachodniej krawędzi Polesia Zachodniego. Południowa część należy do mezoregionu Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej, północna zaś do mezoregionu Garbu Włodawskiego z najwyższym wzniesieniem wynoszącym 210 m n.p.m. Południowa część zajmowana jest w większości przez liczne jeziora i bagna. Głównymi ciekami wodnymi jest rzeka Bug stanowiąca wschodnią granicę państwa i powiatu oraz rzeka Włodawka. Na terenie powiatu znajduje się kilkadziesiąt jezior, wszystkie na terenie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, które rozciąga się między Garbem Włodawskim na północy, a Pagórami Chełmskimi na południu.

Na terenie powiatu dominują gleby średniej i słabej jakości z przewagą gleb bielcowych, rdzawych i płowych w kompleksie z brunatnymi. Pod względem wartości bonitacyjnej gruntów ornych należą one w przeważającej większości do gleb słabej i średniej jakości - klasy IV, V i VI. Najlepszy kompleks rolniczy występuje w północnej części w gminach Wiryki, Hanna, Włodawa i Stary Brus. Większość pozostałego obszary stanowią użytki zielone i lasy. Na terenie powiatu włodawskiego występuje Poleski Park Narodowy usytuowany na terenie gmin Urszulin, Stary Brus, Hańsk i Sosnowica w powiecie parczewskim. Został założony w celu ochrony obszarów wodno-błotnych o wyjątkowym, międzynarodowym znaczeniu, w tym rozległych torfowisk i unikatowej flory i fauny. Ponadto na terenie powiatu występują także inne formy powierzchniowej ochrony przyrody: rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszar chronionego krajobrazu, Natura 2000 oraz liczne pomniki przyrody i użytki ekologiczne.

Powiat Włodawski jest obszarem na terenie województwa lubelskiego z jedną z najrzadszych sieci drogowych. Przecinają go dwie drogi krajowe przebiegające przez granice o łącznej długości blisko 40 km - droga nr 63 w północnej części powiatu i droga nr 82 o znaczeniu regionalnym, tranzytowym. W powiecie włodawskim znajdują się również drogi wojewódzkie: nr 812 Biała Podlaska - Chełm - Krasnystaw, nr 816 Terespol - Kodeń - Sławatycze - Włodawa - Dorohusk - Zosin łącząca przejścia graniczne na wschodniej granicy państwa, nr 818 Przewłoka - Wiryki - Adampol i nr 819 Parczew - Kołacz - Wola Uhruska. Według danych GUS, w 2020 roku teren powiatu włodawskiego pokrywała sieć 288,3 km dróg powiatowych o nawierzchni twardej, 86,2 km dróg powiatowych o nawierzchni gruntowej, 196 km dróg gminnych o twardej nawierzchni oraz 689,7 km o nawierzchni gruntowej. Na terenie powiatu praktycznie brak infrastruktury kolejowej. Jedyna istniejąca linia nr 81 łącząca Chełm ze stacją Włodawa jest w złym stanie technicznym i wymaga rewitalizacji. Jest jednotorowa i niezelektryfikowana. Wykorzystywana jest w celu transportu drewna z trzech nadleśnictw: Chełm, Sobibór i Włodawa oraz sezonowo realizowane są połączenia pasażerskie. Zachowane drewniane dworce

kolejowe w Rudzie Opalin i Woli Uhruskiej oraz murowana wieża ciśnień w Uhrusku oraz atrakcyjne położenie linii na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych mogą mieć bardzo duże znaczenie turystyczne. Na terenie powiatu funkcjonuje również komunikacja autobusowa. W 2020 roku na terenie powiatu znajdowało się 53,6 km ścieżek rowerowych.

Według danych GUS (XII 2021 r.) pod koniec 2021 roku, teren powiatu zamieszkiwało 37751 osób natomiast gęstość zaludnienia wynosiła 31 osób na km². Liczba od wielu lat sukcesywnie się zmniejsza. W 2021 roku 59,7% mieszkańców było w wieku produkcyjnym, 17,4% w wieku przedprodukcyjnym, a 22,9% w wieku poprodukcyjnym. Największą pod względem liczby ludności miejscowością na terenie powiatu jest Włodawa - 12839 mieszkańców, co stanowi 34% ogólnej liczby ludności powiatu.

Bezrobocie w 2020 roku w powiecie włodawskim wynosiło 16%. W 2020 roku na terenie powiatu funkcjonowało 2082 podmiotów gospodarczych zarejestrowanych przez osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Zdecydowaną większość stanowią mikroprzedsiębiorstwa.

W 2020 roku na terenie powiatu funkcjonowały 3 muzea, 1 kino, 16 bibliotek publicznych i ich filii, 4 centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne, na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami:

1. (uchylony),
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,

5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dla realizacji wskazanych celów program określa zasady dotyczące finansowania i inicjowania działań ochronnych w stosunku do środowiska kulturowego, w skład którego wchodzi obiekty zabytkowe oraz tereny archeologiczne na obszarze powiatu włodawskiego. Jednocześnie nakłada następujące obowiązki i uprawnienia:

1. uwzględniania w programie rozwoju powiatu oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
2. sporządzania przez zarząd powiatu na okres 4 lat powiatowego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1),
3. obowiązek przyjęcia przez radę powiatu powiatowego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 3),
4. sporządzenia co 2 lata i przedstawienia radzie powiatu sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochronę dziedzictwa kulturowego oraz opiekę nad zabytkami w Polsce reguluje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która nakłada na państwo i obywateli obowiązek ochrony zabytków, co zostało zawarte w:

- art. 5 Konstytucji RP, określającym dziedzictwo narodowe jako wartość strzeżoną przez państwo polskie,

- art. 6 ust. 1 Konstytucji RP mówiącym, że Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju,
- art. 85 Konstytucji RP stanowiącym, że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

W świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opieka sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków (art. 5):

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku,
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
3. zabezpieczenia zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. Bez względu na stan zachowania ochronie podlegają (art. 6 ust. 1):

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
2. zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2019 r. poz.1479),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzielami oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
3. zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6 ust. 2).

Ustawa określa także sposób i formy ochrony zabytków, którymi są (art. 7):

- 1. wpis do rejestru zabytków,
 - 1a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2. uznanie za Pomnik Historii,
- 3. utworzenie parku kulturowego,
- 4. ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej.

Art. 20 stanowi, że projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 zapisano, że ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Według art. 22 ust. 4 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków i zadań powiatu należy m.in.:

- sporządzenie powiatowego programu opieki nad zabytkami (art. 87),
- sporządzenie powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, opracowanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 sierpnia 2004 roku,
- możliwość umieszczania na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 12),
- uszanowanie społecznego opiekuna zabytków, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 103).

Ponadto zadania powiatu związane z zabytkami określa także ustawa Prawo Budowlane (art. 39) (Dz. U. z 2022 r. poz. 88) oraz ustawa o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r. poz. 1899).

W art. 81 wskazano możliwość uzyskania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ale także przy zabytkach ujętych w gminnej ewidencji zabytków:

1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.
2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub

robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Szczegółowo określono obowiązki powiatu i gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których powiat i gmina jest właścicielem lub posiadaczem. Są one zawarte w art. 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72 ww. ustawy.

Wzmiankowany wyżej art. 87 ustawy określa obowiązek powiatu dotyczący sporządzenia i uchwalenia powiatowego programu opieki nad zabytkami:

- program powinien być opracowany na okres 4 lat,
- program służy celom określonym w ustawie (wymienionym w rozdz. 2 niniejszego opracowania),
- program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu.

Przy sporządzaniu programu wzięto pod uwagę również następujące akty prawne:

- ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r. poz. 503),
- ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. 2022 r. poz. 88),
- ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 r. poz. 1079),
- ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916),
- ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r. poz. 1899),
- ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194),
- ustawa z dnia 24 lutego 2022 r. o ochronie dziedzictwa narodowego związanego z nazwami obiektów przestrzeni publicznej oraz pomnikami (Dz. U. z 2022 r. poz. 857.).

Obecnie trwają prace nad projektem ustawy o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Projekt z dnia 21 lipca 2021 r. przekazany do konsultacji publicznych, przewiduje między innymi:

- zastąpienie części postępowań administracyjnych procedurą zgłoszenia zamiaru podejmowania działań dotyczących zabytku;

- zmodyfikowanie instytucji ochrony tymczasowej, tj. ochrony prawnej, której podlega zabytek w trakcie postępowania w sprawie wpisu do rejestru zabytków;
- zniesienie Listy Skarbów Dziedzictwa;
- wprowadzenie obowiązku oznaczenia wszystkich zabytków nieruchomych znakiem informacyjnym, że obiekt ma taki status i podlega ochronie;
- poprawienie regulacji dotyczącej środków nadzoru (art. 45, art. 49);
- zreorganizowanie instytucji społecznej opieki nad zabytkami;
- wprowadzenie możliwości finansowania obiektów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków przez wojewódzkich konserwatorów zabytków;
- określenie, komu przysługuje status strony w sprawach administracyjnych prowadzonych na podstawie ustawy o ochronie zabytków;
- wprowadzenie możliwości przyznawania nagród osobom, które znalazły zabytek w trakcie poszukiwań zabytków – uzasadniają konieczność zmiany stanu prawnego projektodawcy.

2.2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Rządowymi dokumentami tworzącymi ramę do mecenatu oraz nowoczesnej polityki względem materialnej poprawy stanu zabytków są:

I. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (MP 2019 r., poz. 808)

Celem głównym Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. Jest on wdrażany przez trzy cele szczegółowe oraz poprzez odpowiednie kierunki działania:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego
 - Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
 - Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych,

- z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
 - Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
 - Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
- Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
 - Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
 - Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
 - Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
 - Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.
 - Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
 - Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
 - Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
 - Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
 - Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.
 - Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego
 - Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
 - Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
 - Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami
 - Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości

lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

II. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Uchwałą nr 239/2011 z dnia 13 grudnia 2011 r. Rada Ministrów określiła koncepcję przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030 roku, która będzie realizowana poprzez wdrażanie celów szczegółowych:

- Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności,
- Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów,
- Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej,
- Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski,
- Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa,
- Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

2.3. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Powiatowy program opieki nad zabytkami dla powiatu włodawskiego wykazuje zgodność, zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

I. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)
(załącznik do uchwały nr XXXIV/559/13 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 21 października 2013 r.)

Sejmik Województwa Lubelskiego na podstawie przepisów ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym zobowiązany jest do uchwalenia strategii rozwoju województwa. Aktualnie obowiązująca na terenie województwa lubelskiego jest Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), która określa kierunki, cele i uwarunkowania rozwoju województwa. Wytyczne ze Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) stanowią podstawę konstrukcji planu zagospodarowania przestrzennego, dzięki czemu stają się one czynnikiem determinującym również zachowanie i poprawę jakości krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) w swoich założeniach w ośmiu punktach dotyczących różnych sfer społecznych i gospodarczych opisuje wizję województwa. Zakłada ona między innymi: ograniczanie ilości pracowników pracujących w najmniej wydajnych działach gospodarki na rzecz tych przynoszących wyższą produktywność oraz wyższe dochody dla nich samych, przyspieszony rozwój najważniejszych miast regionu, poprawienie społecznej i gospodarczej atrakcyjności regionu, poprawę bazy turystycznej i promocji regionalnych produktów, społeczną i kulturową integrację regionu oraz efektywne wykorzystanie środków unijnych.

Strategia wyznaczyła w tym celu cztery cele strategiczne będące najważniejszą i najpilniejszą do realizacji “potrzebą rozwojową” województwa:

1. Wzmacnianie urbanizacji regionu.
2. Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich.
3. Selektywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu.
4. Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu.

W ramach poszczególnych celów strategicznych można wyróżnić cele operacyjne uszczegóławiające zakres działań w ramach danego zagadnienia. Celem operacyjnym ujętym w strategii, który wprost w swojej tematyce odnosi się do sfery kulturalnej i dziedzictwa kulturowego jest Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej

w ramach celu strategicznego funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu. W jego ramach można wyszczególnić kilka kierunków działań, którymi są:

- Opracowanie programów edukacyjnych nt. historii regionu, jego tradycji etnicznych i kulturowych, włączenie ich do nurtu edukacji obywatelskiej w szkołach.
- Wspieranie inicjatyw odtwarzania tradycji kulturowych, gospodarczych i etnicznych regionu, wzmacnianie ich edukacyjnej i kulturotwórczej roli.
- Wspieranie organizacji prowadzących działalność promującą tradycje regionu oraz jego szanse rozwojowe.
- Stymulowanie podejmowania i wspieranie wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, społecznych, edukacyjnych i kulturalnych (np. odtwarzania tradycji) przez społeczności lokalne.
- Kompleksowe i systemowe oznakowanie tras turystycznych i dziedzictwa kulturowego regionu.
- Powołanie regionalnego forum terytorialnego.

Określono również szereg celów operacyjnych, realizujących potrzeby zidentyfikowane.

Zagadnienia związane z szeroko pojętą kulturą oraz ochroną dziedzictwa kulturowego są podejmowane również w ramach pozostałych celów strategicznych, operacyjnych i kierunków działań określonych przez strategię:

Cel strategiczny: Wzmacnianie urbanizacji regionu

Cele operacyjne: Rozwijanie funkcji metropolitalnych Lublina

Integracja działań promocyjnych (biznesowych, turystycznych, kulturowych), krajowych i zagranicznych Lublina i regionu.

Wspieranie współpracy placówek badawczych i rozwojowych oraz kulturalnych z silnymi ośrodkami w kraju i za granicą (tworzenie sieci współpracy)

Cel strategiczny: Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich

Cel operacyjny: Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenie pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich

Promocja i rozwój turystyki na obszarach wiejskich, wspieranie organizacji działających w tej sferze.

Cel strategiczny: Selekttywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu

Cel operacyjny:

Cyfryzacja oraz zwiększenie dostępu do zasobów nauki, edukacji i dóbr kultury.

Obecnie prowadzone są prace nad aktualizacją Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.). Prace nad jej aktualizacją rozpoczęły się na mocy uchwały nr V/96/2019 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 11 marca 2019 r., zawierającej obszerny załącznik dotyczący najbliższych planów związanych z pracami nad dokumentem, określającej zasady, tryb i harmonogram aktualizacji strategii. Uchwałą nr LXX/1580/2019 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 3 września 2019 r. powołał do życia dokument określający założenia w sprawie aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.). Wśród zawartych w Założeniach do aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) zawarte są kluczowe elementy i wymiary jej aktualizacji. Na dzień sporządzania niniejszego opracowania, nie został jeszcze ogłoszony projekt planowanej aktualizacji strategii.

II. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (Uchwała nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego)

Zasady kształtowania przestrzeni oraz kierunki zagospodarowania dla terenów wchodzących w skład administracyjnych granic województwa lubelskiego określone zostały w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego uchwalonym Uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r.

Podstawowym celem zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego wg wskazanego powyżej dokumentu jest „Zrównoważony rozwój przestrzenny regionu prowadzący do podniesienia konkurencyjności województwa i poprawy warunków życia”.

Zostało także zdefiniowanych sześć celów głównych, z których „Wzmacnianie tożsamości kulturowej regionu przez ochronę i pielęgnację zasobów kulturowych oraz ich wzbogacanie walorami współczesnymi” - bezpośrednio odnosi się do sfery dotyczącej środowiska kulturowego. W jego ramach określono cele szczegółowe:

- Identyfikacja, zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego oraz różnorodności krajobrazu kulturowego,
- Zachowanie przed zatarciem specyfiki kulturowej ukształtowanych historycznie struktur przestrzennych,
- Zachowanie i wzbogacanie zasobów dóbr kultury współczesnej,
- Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego.

W ramach wyznaczonych celów, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego wskazuje również sposób osiągnięcia zamierzonych wyników poprzez integrowanie walorów kulturowych z przestrzenią społeczno-gospodarczą regionu. Jest to możliwe do zrealizowania dzięki określonym działaniom szczegółowym:

- Koordynacja ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego z polityką ochrony środowiska przyrodniczego i rozwoju turystyki,
- Zintegrowane podejście do ochrony oraz wykorzystywania zasobów kulturowych w planowaniu przestrzennym,
- Zachowywanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem,
- Dążenie do redukcji kolizji krajobrazowych i estetycznych we wszelkich zmianach zagospodarowania,
- Dbłość o estetykę i integralność wizualną zespołów zabudowy,
- Promowanie wzorów architektury rodzimej w obszarach o wysokich walorach krajobrazowych.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego wyznacza również kierunki rozwoju przestrzennego odnoszące się wprost do środowiska kulturowego i dziedzictwa kulturowego. Działania w tym zakresie mają na celu utrwalać tożsamość regionalną oraz kreować wizerunek województwa i w lepszy sposób wykorzystać dziedzictwo niematerialne i materialne między innymi poprzez turystykę. Natomiast wykorzystanie zastanych obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym, m. in. na potrzeby działalności kulturalnej i społecznej – w znacznym stopniu może przyczynić się do ich ochrony poprzez zachowanie ich w dobrym stanie. Strategia dużą uwagę poświęca również obszarom kulturowym, z ich historią, układami urbanistycznymi oraz unikatowym krajobrazem w celu ich zachowania. Jako podstawowe działania opisane w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego w celu zachowania dziedzictwa kulturowego wymienia się działania

polegające na: wpisie do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, wskazanie do utworzenia parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

W ramach działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego przewiduje się:

- Wykorzystanie obiektów i kształtowanie zagospodarowania przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu,
- Włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa.

W ramach ochrony i opieki nad zabytkami nieruchomymi realizowana jest:

- Rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych,
- Rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych,
- Ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych,
- Uczytelnianie reliktyw zabytków archeologicznych.

Ochrona zabytkowego krajobrazu polegać ma na:

- Wspieraniu tworzenia parków kulturowych,
- Zachowaniu i konserwacji zieleni komponowanej,
- Ochronie panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych,
- Ochronie zagrożonych zanikiem tożsamości, historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych,
- Ochronie i odtwarzaniu historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym,
- Tworzeniu szlaków kulturowych.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022 (Uchwała nr IX/160/2019 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.)

Głównym zamierzeniem „Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019–2022” jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach Samorządu Województwa Lubelskiego, służących polepszeniu stanu zachowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego województwa Lubelskiego.

Celem działania Samorządu Województwa jest zharmonizowanie polityki ochrony przestrzeni kulturowej z polityką rozwoju regionalnego i strategią zrównoważonego zagospodarowania województwa. Prowadzenie spójnej polityki i zintegrowanej ochrony dziedzictwa kulturowego oraz współdziałanie wszystkich szczebli jednostek samorządu terytorialnego w województwie z instytucjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi, podmiotami gospodarczymi, posiadaczami i użytkownikami zabytków umożliwi osiągnięcie wyznaczonych celów i zamierzeń określonych w dokumencie programowym.

„Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019–2022” stanowi kontynuację „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015 – 2018”. Realizacja wcześniejszych programów wykazuje, iż dzięki dotacjom z budżetu państwa i jednostek samorządu terytorialnego oraz wysiłkowi właścicieli coraz więcej obiektów zabytkowych zostaje poddanych pracom remontowym i konserwatorskim, stając się wyróżnikami przestrzennymi w lokalnym krajobrazie.

Jednym z dwóch celów strategicznych zdefiniowanych w ramach sporządzonego programu jest „Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu”. Wyznaczony cel strategiczny zawiera w sobie cele operacyjne oraz działania wyznaczone do realizacji, w tym:

Cel operacyjny: Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi.

Działania:

- Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego,
- Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami w oparciu o aktualne uregulowania prawne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- Prowadzenie gminnych lub powiatowych ewidencji zabytków,
- Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, w tym stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów poprzemysłowych, powojennych oraz obiektów archeologicznych,
- Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki,

- Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego,
- Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.

Cel operacyjny: Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Działania:

- Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny,
- Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego,
- Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości oraz prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne, poprzez tworzenie różnych programów edukacyjnych umożliwiających przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu,
- Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia,
- Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa, w szczególności poprzez wspieranie usług turystycznych na terenach wiejskich,
- Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.

Drugim z celów strategicznych określonych w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019 - 2022 jest „Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-ekonomiczny”. Wyznaczony cel strategiczny zawiera w sobie cele operacyjne oraz działania wyznaczone do realizacji, takie jak:

Cel operacyjny: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny

Działania:

- Poszerzanie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i opiece nad nim przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej,
- Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny,
- Edukacja właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie zasad opieki nad nimi i ich ochrony,
- Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych oraz organizowanie praktyk studenckich i staży, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego niematerialnych i materialnego, zwłaszcza zagrożonego,
- Edukacja na rzecz poznawania istniejących na przestrzeni dziejów relacji kultury polskiej z kulturami innych społeczności na terenie Lubelszczyzny.

Cel operacyjny: Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny

Działania:

- Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno - ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej,
- Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu,
- Wzmacnianie współpracy międzyregionalnej -krajowej i zagranicznej, województwa lubelskiego w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego, w tym promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych,
- Poszerzenie wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno-ekonomicznego,
- Promocja i stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy,
- Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej i „przemysłu czasu wolnego”,

- Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: „przemysłu czasu wolnego” i przemysłów kultury, w tym promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno-ekonomicznych.

Program został opracowany w celu wdrożenia zapisów Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 840). Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami na szczeblu gminnym, powiatowym oraz wojewódzkim. Zgodnie z art. 87 ww. ustawy, powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje rada powiatu, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Co dwa lata Zarząd sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia radzie powiatu.

Szczegółowe cele programu opieki nad zabytkami, zostały określone w art. 87 ust. 2 ustawy i należą do nich:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dotychczas nie przyjęto kolejnej wersji programu na lata 2023-2026, stąd przyjęto jako aktualny dotychczasowy Program obejmujący lata 2019-2022.

2.4. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Jedynym dokumentem strategicznym powiatu jest dokument obowiązujący do 2020 r.: Strategia Rozwoju Włodawskiego Obszaru Funkcjonalnego do 2020 r.

I. Strategia Rozwoju Włodawskiego Obszaru Funkcjonalnego do 2020 roku

Strategia Rozwoju została opracowana na podstawie umowy z Gminą Miejską Włodawa z dnia 4 października 2013 r. Jest to długookresowy plan rozwoju opracowany przy współudziale mieszkańców oraz partnerów społeczno-gospodarczych, zawierający m.in. kierunki rozwoju obszaru oraz cele strategiczne. Najważniejszym kryterium jakim kierowano się podczas wyznaczania Włodawskiego Obszaru Funkcjonalnego była funkcja turystyczna będącą wiodącą funkcją tego obszaru. Z tego też względu Strategia swoim zasięgiem obejmuje również gminy spoza powiatu włodawskiego - Sosnowica z powiatu parczewskiego oraz Ruda-Huta z powiatu chełmskiego, silnie powiązane z pozostałymi gminami powiatu włodawskiego. Wiodąca funkcja turystyczna obszaru została określona na podstawie dziewięciu kryteriów:

- środowisko kulturowe
- środowisko przyrodnicze
- obszary rekreacyjno-turystyczne
 - o wody powierzchniowe
 - o tereny zabudowy turystyczno-rekreacyjnej
 - o tereny intensywnej zabudowy lotniskowej
- baza noclegowa w obszarze
- infrastruktura kultury, sportu i rekreacji
- dostępność komunikacyjna
- szlaki turystyczne
- imprezy kulturowo-rekreacyjne
- obiekty i tereny niewykorzystywane

Biorąc pod uwagę uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne określone w analizie SWOT oraz na podstawie analizy trendów rozwojowych i dokumentów strategicznych, możliwości finansowych, kompetencji samorządów i przy współudziale konsultacji społecznych określono wizję rozwoju:

Do roku 2020 Włodawski Obszar Funkcjonalny będzie obszarem o czystym i różnorodnym środowisku naturalnym, z rozwijającą się gospodarką lokalną – lepiej wykorzystującą własne zasoby w sektorach

turystyki i biogospodarki oraz generującą więcej miejsc pracy – co doprowadzi do poprawy jakości życia mieszkańców oraz ograniczenia zjawisk wykluczenia społecznego.

Realizacja powyższej wizji miała nastąpić poprzez następujący cel główny:

Efektywne wykorzystanie lokalnego potencjału do rozwoju gospodarczego i wzrostu spójności społecznej oraz przestrzennej Włodawskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Określono również trzy priorytety / cele strategiczne służące realizacji celu głównego oraz szczegółowe kierunki działań:

- **Priorytet 1: Zintegrowany rozwój turystyki**

- 1.1. Rozwój produktów i usług w oparciu o technologie informacyjno-komunikacyjne
- 1.2. Wzmocnienie charakteru i funkcji turystycznej obszaru oraz rozwój produktów turystycznych o charakterze ponadregionalnym w wyniku poprawy stanu środowiska i zwiększenia znaczenia obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo
- 1.3. Wzrost wykorzystania turystycznego obszaru w wyniku zwiększenia dostępności komunikacyjnej

- **Priorytet 2: Efektywna gospodarka lokalna**

- 2.1. Wzrost inwestycji na rzecz wzmocnienia gospodarki niskoemisyjnej obszaru
- 2.2. Poprawa efektywności funkcjonowania sektora rolnego oraz jego większa specjalizacja ze szczególną rolą biogospodarki
- 2.3. Promowanie przedsiębiorczości oraz rozwój infrastruktury poprawiającej konkurencyjność gospodarczą obszaru

- **Priorytet 3: Poprawa skuteczności usług publicznych w zakresie pomocy społecznej, zdrowia, edukacji oraz bezpieczeństwa publicznego**

- 3.1. Rozwój społeczności poprzez aktywizację społeczną w połączeniu z rewitalizacją obszarów miejskich i wiejskich oraz rozbudową infrastruktury
- 3.2. Wzrost znaczenia aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu
- 3.3. Podniesienie poziomu wykształcenia i wiedzy oraz lepszy dostęp do usług edukacyjno-szkoleniowych mieszkańców obszaru
- 3.4. Lepszy dostęp do opieki zdrowotnej, przeciwdziałanie marginalizacji społecznej oraz zdrowe starzenie się

- 3.5. Poprawa stanu bezpieczeństwa publicznego oraz wzrost jakości rządzenia w obszarze.

2.5. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gmin

Gminne programy opieki nad zabytkami

Na dzień sporządzania niniejszego opracowania żadna z gmin wchodzących w skład powiatu włodawskiego nie posiada aktualnego Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Gmina wiejska Włodawa jest w trakcie opracowywania takiego programu, a w gminie Wola Uhruska planowany jest na 2022 r.

3. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU WŁODAWSKIEGO

3.1. Zarys historii obszaru powiatu¹

Początek osadnictwa wczesnośredniowiecznego na terenie obecnego Powiatu Włodawskiego związany jest z zespołem 11 kurhanów usytuowanych na terenie wsi Andrzejów i Wielkopole, prawdopodobnie wchodzących razem z grodami w Karczunku, Wereszczynie i Kulczynie Kolonii w skład tzw. Grodów Czerwieńskich strzegących ważnego traktu handlowego biegnącego do Kijowa. W okresie dynastii piastowskiej tereny dzisiejszego Powiatu Włodawskiego stanowiły początkowo część Królestwa Polskiego, a od 1086 r. wchodziły w skład Rusi Kijowskiej, a następnie Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. 300 lat później Ziemia Włodawska została podzielona pomiędzy Królestwo Polskie, któremu przypadła m.in. Włodawa i jej okolice, a Wielkie Księstwo Litewskie, które przyłączyło do siebie północną część Ziemi Włodawskiej. W 1. poł. XVI w. nastąpiła regulacja granicy, która biegła od tej pory po linii rzeki Włodawki. W jej wyniku również Włodawa została przyłączona do Wielkiego

¹ Opracowano na podstawie:

Górny Konrad, Na Bugu we Włodawie - o kulturowej przestrzeni rzeki, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXXVII, Prace Etnograficzne 2012, tom 40, s. 27–32

Olszewski E., Szczygieł R., *Dzieje Włodawy*, Lublin – Włodawa 1991.

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/48-wlodawa/99-historia-spoleczności/138252-historia-spoleczności> [dostęp: 2022-06-30]

Księstwa Litewskiego wchodząc w skład Powiatu Brzeskiego w Województwie Brzeskoliteńskim. Zmiany administracyjne pociągnęły za sobą napływ osadnictwa, w wyniku którego powstał szereg miejscowości: Wola Wereszczyńska (1511), Łomnica (1539), Stary Brus (1564), czy Wołoskowola (1564). Rozbudowane zostały także istniejące już wcześniej wsie takie jak Andrzejów, czy Wereszczyn, którego właścicielem przez pewien czas był Mikołaj Rej, a prawa miejskie otrzymała Włodawa (potwierdzone w 1540 r.).

Początki Włodawy związane są z grodem strzegącym przeprawy przez Bug wzmiankowanym po raz pierwszy w 1242 r. Dogodne położenie na trasie z Brześcia Litewskiego do Lublina przyczyniło się do rozwoju handlu oraz organizacji jarmarków. W 1475 r. Włodawa została przejęta przez książąt Sanguszków, którzy przystąpili do budowy drewnianego zamku. Przed 1525 r. Włodawa otrzymała prawa miejskie, potwierdzone w 1540 r. Kolejnym właścicielem miasta został Andrzej Leszczyński, dzięki któremu miasto stało się silnym ośrodkiem protestantyzmu. W tym czasie nastąpił duży napływ Żydów oraz ludności z Czech, Moraw i Śląska, przyczyniając się do rozwoju handlu i rzemiosła. W ślad za tym powstały zbór i szkoła kalwińska oraz samodzielna gmina żydowska. Pod koniec XVI w. we Włodawie mieszkało 4 rzeźników, 3 krawców, 2 złotników, 2 piekarzy, 2 kuśnierzy i 2 cyrulików, którzy zamieszkiwali południowo-zachodnią część miasta. Wojska kozackie i szwedzkie w 2. poł. XVII w. przyczyniły się do upadku miasta. Zniszczona została zabudowa miasta oraz nastąpił znaczny spadek liczby ludności. W końcu XVII w. chylące się ku upadkowi miasto przejął Rafał Leszczyński. Zlikwidowany został zbór oraz szkoła kalwińska, jednocześnie dzięki nadanym przywilejom powstała szkoła żydowska, jatki rzeźnicze oraz synagoga. Kolejnymi właścicielami Włodawy byli Ludwik Konstanty Pociej, który ufundował klasztor dla sprowadzonych z Jasnej Góry Paulinów oraz rodzina Czartoryskich, która wsparła finansowo budowę zachowanej do dzisiaj synagogi.

Nadgraniczne położenie Ziemi Włodawskiej powodowało mieszanie się ludności polskiej, ruskiej i żydowskiej. Na przestrzeni XVII-wieku powstały liczne cerkwie unickie m.in. w Wytyczynie (około 1600 r.), w Wereszczynie, czy w Woli Wereszczyńskiej oraz kościoły katolickie, a także synagoga we Włodawie.

Po rozbiórze Rzeczypospolitej Obojga Narodów Ziemia Włodawska znalazła się na okres 15 lat na terenie zaboru austriackiego, początkowo należała do cyrkułów białskiego i chełmskiego, a następnie od 1803 r. do osobnego cyrkułu włodawskiego.

Po klęsce Austrii w wojnach napoleońskich, teren Zachodniej Galicji, w skład której wchodziła Ziemia Włodawska, został przyłączony do Księstwa Warszawskiego. Utworzono osobny Powiat Włodawski, składający się, poza samą Włodawą, także z dziewięciu innych miejscowości, tj. Sławatycze,

Hanna, Orchówek, Wisznice, Sosnowica, Horodyszcze, Urszulin, Ostrów i Parczew. W przeciągu XIX-wieku powiat włodawski często zmieniał swoją przynależność administracyjną. Początkowo, do 1816 r., wchodził w skład departamentu siedleckiego, następnie do 1837 r. był częścią obwodu radzyńskiego w województwie podlaskim, w latach 1837-1842 guberni podlaskiej, a od 1845 r. był częścią guberni lubelskiej. Okres zaboru rosyjskiego to także czas rozwoju osadnictwa. Powstały nowe osady, rozbudowywane były także już istniejące: Dominiczyn (1827), Zastawie (1827), Wincencin (1827), Mietułka (1839), Załucze Stare (1839), Załucze Nowe (1864), Sęków (1889), Wielkopole (1893), Zabrodzie (1895). W tym czasie powiat włodawski zamieszkiwany był przez ponad 50 tys. mieszkańców. Krótco przed wybuchem I wojny światowej raz jeszcze zmieniono podział administracyjny powołując do życia gubernię chełmską, w skład której wszedł powiat włodawski w następujących granicach: wsie Bednarzówka, Białka, Uhnin i Chmielów z gminy Dębowa Kłoda; gmina Ostrów (Lubelski); wsie Babianka, Kolechowice i Tyśmienica z gminy Tyśmienica; gminy Uścimów, Wola Wereszczyńska, Włodawa, Wiryki, Hańsk, Horodyszcze, Krzywowierzba, Opole, Romanów, Sobibór, Turno i miasto Włodawa.

W czasie zaboru rosyjskiego nadgraniczne położenie Włodawy wiązało się z carskim zakazem osiedlania się Żydów z sąsiednich miejscowości. Pomimo tego przez cały okres zaboru rosyjskiego, a także w dwudziestoleciu międzywojennym Żydzi stanowili większość mieszkańców miasta (ok. 60-67%). Ustanowienie Włodawy siedzibą powiatu (1867), a także budowa połączenia kolejowego z Chełmem i Brześciem (1887) przyczyniło się do rozwoju gospodarczego.

Po odzyskaniu przez Polskę Niepodległości, powiat włodawski był częścią województwa lubelskiego. Dominującą grupą etniczno-wyznaniową w tym czasie byli Żydzi stanowiący na pocz. lat 30. XX w. 68% ogółu mieszkańców. Polacy stanowili 30%, a Ukraińcy 2%. Ostatnie lata przed wybuchem II wojny światowej to także rozwój rzemiosła oraz drobnego przemysłu np. produkcja bryczek w Załuczu Starym.

Wojska niemieckie wkroczyły do Włodawy 16 września 1939 r. Niedługo później nastąpiły pierwsze represje ludności żydowskiej. Następnie do miasta tymczasowo wkroczyło Wojsko Polskie pod dowództwem Franciszka Kleeberga, a następnie wojska radzieckie. W okresie okupacji niemieckiej zlikwidowano powiat włodawski, dzieląc jego obszar pomiędzy powiat bialski i chełmski na terenie dystryktu lubelskiego Generalnego Gubernatorstwa. W 1941 r. utworzono we Włodawie getto i obóz pracy przymusowej dla Żydów. Rok później rozpoczęto akcję likwidacji getta i wywózki Żydów do Sobiboru. Obóz zagłady w Sobiborze, przy stacji kolejowej, funkcjonował od maja 1942 r. do października 1943 r. Wybuchło wówczas powstanie, w czasie którego zbiegło ok. 300 więźniów.

Parę miesięcy wcześniej w lipcu i sierpniu zlikwidowano także niemiecki obóz pracy przymusowej w Adampolu. Szacuje się, że w sobiborskich komorach gazowych życie straciło od 130 tys. do 300 tys. Żydów wysyłanych tutaj z dystryktu lubelskiego, ale także z Austrii, Protektoratu Czech i Moraw, Europy Zachodniej oraz ZSRR. Upamiętnienie ofiar obozu nastąpiło dopiero w poł. lat 60. XX w., a w 50. rocznicę powstania otwarto Muzeum Byłego Hitlerowskiego Obozu Zagłady w Sobiborze, przekształcone w 2012 r. w oddział Państwowego Muzeum na Majdanku.

Po zakończeniu II wojny światowej przywrócono powiat włodawski składający się z 3 miast, 14 gmin i 200 gromad. W jego skład wchodziły gminy: miasto Parczew, miasto Włodawa, miasto Ostrów, Dębowa Kłoda, Hańsk, Krzywowierzba, Opole, Romanów, Sławatycze, Sobibór, Tyśmienica, Uścimów, Wisznice, Włodawa, Wola Wereszczyńska, Wołoskowola, Wiryki. Był to największy powiat w województwie lubelskim i czwarty pod względem wielkości w Polsce. Ziemia Włodawska bezpośrednio po wojnie była silnym ośrodkiem działalności antykomunistycznej, a także miejscem aktywności oddziałów Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). W wyniku przeprowadzonej akcji „Wisła” w latach 1947-1948, zlikwidowano bandy UPA oraz przesiedlono mieszkającą tutaj od wieków ludność ukraińską. W wyniku reformy administracyjnej z 1975 r. powołano do życia 49 województw. Teren dawnego powiatu włodawskiego podzielono pomiędzy województwo białkopodlaskie i chełmskie. Okres PRL-u to także rozwój turystyki, szczególnie wokół okolicznych jezior. Utworzono także cztery rezerваты przyrody oraz Poleski Park Krajobrazowy. Wreszcie w 1990 r. powołano do życia Poleski Park Narodowy. W ramach kolejnej reformy administracyjnej reaktywowano w 1999 r. powiat włodawski, w skład którego wchodziły: gminy wiejskie: Hanna, Hańsk, Stary Brus, Urszulin, Włodawa, Wola Uhruska, Wiryki, miasto: Włodawa.

3.2. Krajobraz kulturowy

Stolicą Ziemi Włodawskiej i jej najstarszym i jedynym ośrodkiem miejskim jest Włodawa. Chociaż jej prawa miejskie zostały nadane przed 1525 r. a potwierdzone 15 lat później, jej początki należy wiązać z osadą, a następnie grodem, wzmiankowanym w 1242 r., strzegącym przeprawy przez Bug. Przygraniczne położenie od wieków determinowało przynależność administracyjną Ziemi Włodawskiej. W wyniku regulacji granicy dokonanej w 1. poł. XVI w. Ziemia Włodawska została włączona w obręb Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nastąpiła wówczas pierwsza fala osadnictwa - w przeciągu XVI w. powstał szereg miejscowości, jednak żadna z nich nie mogła się równać z Włodawą. Rozwój rzemiosła i handlu oraz liczne przywileje pociągnęły za sobą napływ ludności

żydowskiej, który był kontynuowany w czasie zaboru rosyjskiego, pomimo zakazu osiedlania się Żydów z innych miejscowości. Wkrótce stanowili już większość mieszkańców. Główną świątynią była synagoga z 2. poł. XVIII w. oraz liczne bożnice należące do zwolenników chasydyzmu powstające w ciągu XIX w. W mieście powstał również kościół rzymsko-katolicki pw. św. Ludwika z lat 1739-1752 ufundowany przez hetmana wielkiego litewskiego Ludwika Konstantego Pocięja. Wraz z kościołami w Chełmie i Lubartowie należy do grupy późnobarokowych świątyni na Ziemi Lubelskiej, zaprojektowanych przez włoskiego architekta Pawła Antoniego Fontanę. Obok kościoła usytuowany jest również klasztor paulinów. Reprezentantem Kościoła Unickiego we Włodawie jest z kolei cerkiew pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny z lat 1840-1843, przebudowana w latach 90. XIX w stylu bizantyjsko-rosyjskim, od 1875 r. prawosławna.

Rozwój tej wielokulturowej społeczności został gwałtownie zahamowany w czasie II wojny światowej. Krajobraz miasta jest zróżnicowany, niejednorodny, liczne zniszczenia miasta odcisnęły piętno na zabudowie. Jej osią są dwie ulice o przebiegu południkowym - Al. Jana Pawła II i Al. Józefa Piłsudskiego. Południowa i północna część miasta charakteryzuje się zwartą, współczesną zabudową jednorodzinną. W zachodniej części usytuowana jest zabudowa wielorodzinna oraz usługowo-przemysłowa. Historyczna zabudowa skupia się w środkowej części miasta, w szczególności wokół Rynku oraz wzdłuż odchodzących od niego ulic. W większości jest to zabudowa murowana pochodząca z przełomu XIX i XX w., piętrowa z relikami budynków drewnianych zazwyczaj w niezadowalającym stanie zachowania. Puste parcele wypełnia współczesna zabudowa, których charakter nie nawiązuje do zabudowy historycznej.

Na terenie powiatu włodawskiego nie brakuje cennych przyrodniczo terenów, wśród których wymienić można chociażby Poleski Park Narodowy, czy Sobiborski Park Krajobrazowy, usytuowane w południowej części powiatu. Swoim zasięgiem obejmują liczne bagna, torfowiska, jeziora krasowe oraz kompleksy leśne z bogatą florą czy fauną. Jednocześnie ukształtowanie terenu zostało przetworzone przez człowieka - powstała sieć drogowa, układy przestrzenne wsi, obiekty architektury i budownictwo, parki oraz cmentarze. Jednocześnie powiat zachował typowo rolniczy charakter. Budownictwo przemysłowe nigdy silnie reprezentowane nie rozwinęło się w znaczący sposób.

Zabudowa historyczna wpisana do rejestru zabytków przeważa we wschodniej i północno-zachodniej części powiatu. Usytuowana jest w miejscowościach położonych wzdłuż linii Bugu (Hanna, Różanka, Włodawa, Orchówek, Sobibór, Zbereże, Uhrusk) oraz w miejscowościach położonych w zachodniej części powiatu - na wysokości Włodawy (Adampol, Kaplonosy, Wyryki, Lubień,

Horostyta, Nowy Brus, Wołoskowola, Hola). Dominującym układem przestrzennym wsi jest ulicówka (Kaplonosy, Lubień, Wiryki, Wereszczyn) oraz wielodrożnica (Hanna, Urszulin, Wola Uhruska).

Najliczniejszą grupą zabytków na terenie powiatu włodawskiego jest budownictwo sakralne reprezentowane przez murowane i drewniane cerkwie unickie i prawosławne oraz kościoły rzymsko-katolickie, a także towarzyszące im dzwonnice oraz cmentarze. Drewniane świątynie zachowane są w miejscowościach Hanna, Lack, Hola oraz Wereszczyn. Licznie zachowane są cmentarze (Hanna, Lack, Hola, Stary Brus, Wołoskowola, Wereszczyn, Orchówek, Sobibór, Włodawa, Kosyń, Uhrusk, Zbereże, Horostyta, Kaplonosy, Lubień). Krajobraz uzupełnia mała architektura w postaci krzyży i kapliczek przydrożnych będących przejawem tradycyjnej, ludowej religijności mieszkańców regionu, a także wyrazem wdzięczności za przeżycie wojen, czy uzdrowienia. Przykładem wycinka tradycyjnej zabudowy wsi jest Centrum Religijno-Zabytkowe w Hannie, w skład którego wchodzi dawna, XVIII-wieczna drewniana cerkiew unicka, ob. kościół rzymsko-katolicki pw. św. Piotra i św. Pawła wraz z dzwonnica, galeria artystyczna usytuowana w ceglanym budynku dawnej carskiej szkoły pochodzącym z 1905 r., muzeum stodoła z wystawą przedmiotów gospodarstwa rolnego, zegar Męki Pańskiej oraz wieloreligijne miejsce dialogu mieszczące się w budynku dawnej plebanii z 1844 r. ukazujące trzy religie: judaizm, islam, chrześcijaństwo oraz trzy wyznania chrześcijańskie, unickie, prawosławne i katolickie wraz z ogrodami urządzonymi na tyłach budynku.

Tradycyjne budownictwo ludowe na terenie powiatu to drewniane chałupy z przełomu XIX i XX w., a także z okresu międzywojennego wznoszone najczęściej w konstrukcji zrębowej, kryte dachem 2-spadowym lub naczółkowym, a także budownictwo gospodarcze takie jak stodoły, piwnice, spichlerze. Tradycyjne budynki, usytuowane na wąskich działkach, zwrócone są najczęściej szczytem do ulicy. Stoją one w opozycji do współczesnej, murowanej zabudowy, kształtowanej po II wojnie światowej, w której budynki mieszkalne, najczęściej piętrowej o dachach wielospadowych zwrócone są frontem do ulicy.

3.3. Zabytki nieruchome

Z terenu powiatu włodawskiego najwięcej obiektów wpisanych do rejestru znajduje się na terenie Gminy Wola Uhruska. Wyróżniającymi się gminami pod względem ilości wpisów do rejestru zabytków jest Miasto Włodawa i Gmina Stary Brus, na których zlokalizowanych jest po 7 obiektów i zespołów objętych ochroną konserwatorską. W Gminie Wiryki dokonano pięciu wpisów, a z terenu Gminy Włodawa 4 obiekty i zespoły są objęte ochroną. Na terenie gminy: Urszulin, Hańsk i Hanna dokonano po dwa wpisy.

Ponad 70 % obiektów objętych ochroną konserwatorską to zabytki sakralne i cmentarze. Zachowane obiekty świadczą o wielokulturowej, bardzo złożonej historii tego obszaru.

Kompletny wykaz obiektów wpisanych do rejestru, a także analiza najważniejszych przykładów z terenu powiatu znajduje się w rozdziale 4.

3.4. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla powiatu

Z powiatu włodawskiego do rejestru zabytków wpisane jest 38 obiektów (lub zespołów) usytuowanych na terenie 8 gmin. Większość stanowią budynki sakralne w tym cerkwie unickie, później prawosławne oraz kościoły katolickie. Budowlom towarzyszą także dzwonnice, kaplice oraz cmentarze. Wśród nich wymienić można cerkiew unicką, ob. kościół rzymsko-katolicki wraz z cmentarzem w Lacku gm. Hanna, cerkiew prawosławna, ob. kościół rzymsko-katolicki w Hańsku, czy kościół pw. św. Jan Chrzyciela oraz cerkiew prawosławna z cmentarzami w Uhrusku gm. Wola Uhruska. Do najcenniejszych obiektów należy **Zespół cerkwi unickiej pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła i św. Dymitra Męczennika, ob. kościół rzym.-kat. w miejscowości Hanna, gm. Hanna oraz Zespół cerkwi unickiej, ob.**

prawosławnej fil. pw. św. Paraskewii i św. Antoniego Peczerskiego w miejscowości Hola, gm. Stary Brus.

Hanna, cerkiew, widok w kierunku północnym

Cerkiew w Hannie została zbudowana w latach 1739-1742 z fundacji Hieronima Floriana Radziwiłła. Pierwotna forma składała się z nawy, prezbiterium oraz babińca. Rozbudowywana w 2. poł. XVIII w. kiedy dodano kaplicę i zakrystię oraz podwyższono nawę i prezbiterium, dodano babieniec, skarbiec i przedsionek. W 1874 r. została zamieniona na cerkiew prawosławną, a w 1924 r. na kościół katolicki. Wielokrotnie remontowana, ostatni raz w latach 2001-2005. Cerkiew usytuowana jest w północno-wschodniej części wsi. Wzniesiona na planie prostokąta z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium z przybudówkami oraz babińcem. Do elewacji północnej przylega trójbocznie zamknięta kaplica pw. Chrystusa Ukrzyżowanego, a od południa nowszy przedsionek. Kościół jest drewniany, wzniesiony w konstrukcji wieńcowej, oszalowany, przekryty dachem dwuspadowym o zróżnicowanej wysokości z trzema ośmiobocznymi wieżyczkami. Elewacje oszalowane pionowo deskami. Otwory okienne prostokątne z okulem w prezbiterium. Zachowane oryginalne drzwi. Wewnątrz polichromia z końca XVIII w. ze scenami figuralnymi oraz ołtarze z poł. XVIII w. W sąsiedztwie drewniana,

3-kondygnacyjna dzwonnica w konstrukcji słupowo-ramowej, oszalowana, nakryta dachem namiotowym.

Hola, cerkiew, widok w kierunku północnym

Cerkiew w Holi została wzniesiona w latach 1700-1702 na miejscu wcześniejszej, zniszczonej przez pożar. Wielokrotnie remontowana i przebudowywana m.in. w latach 1800-1803 kiedy rozebrano stary i dodano nowy babiniec będący obecnie zachodnią częścią nawy. W 1846 r. wzniesiono nową nawę oraz prezbiterium. W latach 1878-1879 połączono nawę z babiniec oraz zbudowano nowy, niższy babiniec. W czasie II wojny światowej zniszczeniu uległy dach oraz strop, następnie odbudowany w zmienionej formie. Budynek ostatni raz był remontowany w 2011 r. kiedy m.in. wymieniono szalunek. Cerkiew położona jest w środkowej części wsi. Dookoła znajduje się cmentarz otoczony murem z kamieni polnych. Budynek jest orientowany, założony na planie prostokąta z przybudówkami od północy i południa, drewniany w konstrukcji wieńcowej, oszalowany. Wnętrze nakryte stropem drewnianym. Nad nawą i prezbiterium wspólny dach dwuspadowy o połaciach przedłużonych nad zakrystię i skarbiec. Elewacja oszalowane pionowo deskami pomalowanymi na kolor szaroniebieski. Otwory okienne prostokątne, w bocznych ścianach nawy i prezbiterium zamknięte półkoliście. Wewnątrz znajduje się ikonostas z 1879 r. Obok cerkwi dzwonnica z poł. XIX w., wzniesiona na planie kwadratu, 2-kondygnacyjna, drewniana w konstrukcji wieńcowej, oszalowana, nakryta dachem namiotowym.

Wereszczyn, Kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa, widok w kierunku południowo-wschodnim

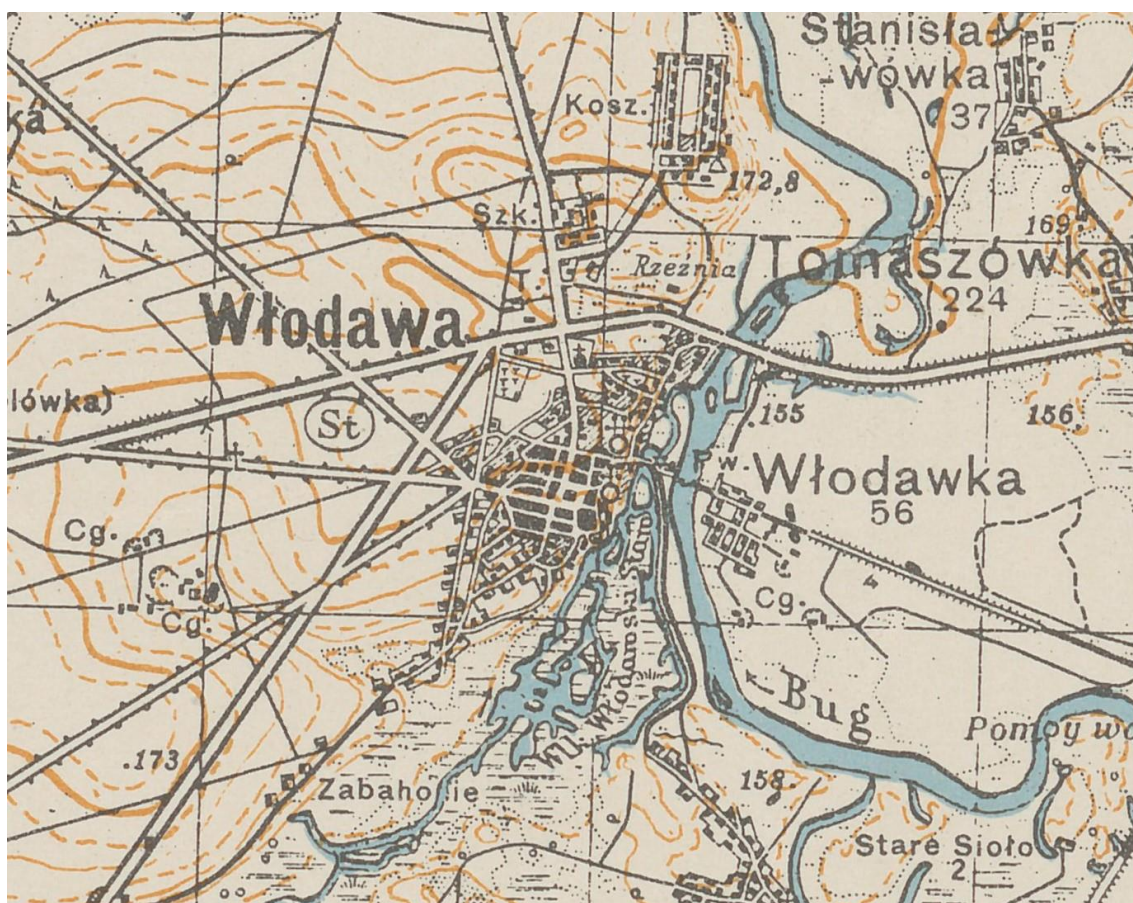
Do najcenniejszych obiektów budownictwa sakralnego wyznania rzymskokatolickiego poza samą Włodawą należy **Kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa w Wereszczynie, gm. Urszulin** oraz **Kościół par. pw. św. Jana Jaluźnika w Orchówku**. Pierwszy kościół w Wereszczynie został wzniesiony w latach 1631-1634 z fundacji Zofii z Zamiechowskich Tyszkiewiczowej. Ze względu na zły stan techniczny, w 1777 r. budynek rozebrano pozostawiając jedynie prezbiterium, a następnie w 1783 r. wzniesiono nową świątynię. W 1929 r. rozbudowano ją w kierunku zachodnim dodając kruchtę, nad którą wzniesiono wieżę. W sąsiedztwie kościoła znajduje się drewniana dzwonnica z 1915 r. Kościół jest orientowany, drewniany w konstrukcji wieńcowej, oszalowany, zbudowany na planie prostokąta z niższym i węższym prezbiterium z dwiema przybudówkami i czworoboczną wieżą od zachodu. Nawa i prezbiterium nakryte są płaskimi stropami, nad nimi dachy dwuspadowe. Elewacje oszalowane pionowo deskami. W elewacji frontowej prostokątne wejście pośrodku z trzema oknami powyżej. Pozostałe otwory okienne prostokątne. Wyposażenie wnętrza neogotyckie, obrazy i rzeźby z XVII i XVIII w.

Orchówek, Kościół pw. św. Jana Jałmużnika, widok w kierunku północnym

Kościół pw. św. Jana Jałmużnika w Orchówku usytuowany jest w północno-zachodniej części miejscowości w sąsiedztwie skarpy i zakola Bugu oraz drogi do Włodawy. Pierwszy drewniany budynek kościoła został wzniesiony w 1502 r. z fundacji Jerzego i Krystyny Krupskich. W 1599 r. został rozebrany, a nowy budynek został wzniesiony na obecnym miejscu w 1604 r. Niedługo później, w 1610 r. został przejęty przez Augustianów. W połowie XVII w. niszczonego przez Szwedów, a następnie przez Kozaków, odbudowany w następnych latach. Z powodu braku wsparcia finansowego oraz pożaru z 1711 r. podjęto decyzję o budowie nowego, drewnianego kościoła, który powstał w latach 1725-1728 r. Po pożarze w 1764 r. podjęto decyzję o budowie murowanego założenia, którą ukończono dopiero w latach 1846-1848. Po kasacie zakonu w 1864 r. pełnił funkcję kościoła parafialnego, a następnie filialnego przy parafii włodawskiej. Od 1887 r. do okresu międzywojennego zamieniony na cerkiew.

Zniszczony w czasie I wojny światowej, następnie odbudowany, w czasie II wojny światowej zamieniony na magazyn zboża. Po remoncie w 1947 r. przejęty przez Kapucynów. Gruntowny remont przeprowadzono w latach 1948-1958 oraz w kolejnych. Kościół nie jest orientowany z prezbiterium zwróconym na północ. Budynek jest murowany, tynkowany, jednonawowy, 3-przęsłowy z 2-wieżową fasadą oraz węższym, jednoprzęsłowym prezbiterium z przybudówkami. Elewacja frontowa jest 5-osiowa, 2-kondygnacyjna z trójkątnym frontonem, flankowana dwoma, 3-kondygnacyjnymi wieżami. Fasada i pozostałe ściany są rozcłonkowane pseudopilastrami oraz gierowanym cokołem. We wnętrzu znajduje się ołtarz główny z 1742 r. pochodzący z Piechowic na Dolnym Śląsku oraz dwa ołtarze z 1907 r. z elementami pochodzącymi z XVIII w.

Fragment mapy z 1939 r. źródło: www.igrek.amzp.pl, sygnatura: Mapa 1939 ZZK S-21 123 A, dostęp 08.2022 r.

Lokacja Włodawy na prawie magdeburskim miała miejsce w 1. poł. XVI w. na miejscu średniowiecznej osady. Staraniem księcia Andrzeja Sanguszki wytyczono rynek oraz regularną siatkę ulic, czytelną do dzisiaj pomimo licznych zniszczeń dokonanych na przestrzeni wieków. Znajdował się tutaj wówczas zamek Sanguszków, dwie cerkwie oraz drewniany kościół, który spłonął w 1551 r.

Nadgraniczne usytuowanie miasta położonego na lewym brzegu Bugu oraz wpadającej do niego Włodawki wymusiło siłą rzeczy rozwój zabudowy w pozostałych kierunkach aniżeli wschodni. W północno-wschodniej części miasta przy krawędzi skarpy doliny dwóch rzek położony jest zespół klasztorny paulinów. Usytuowany jest u wylotu ulicy Kościelnej przy dawnym trakcie ku przeprawie przez rzekę (dzisiejsza ulica Mostowa). Zespół synagogaalny znajduje się z kolei bliżej Rynku, po jego zachodniej stronie, oddzielonej od niego dzisiejszą ulicą Witosa. Obszerny rynek zajmowany jest przez tzw. Czworobok - budynek na planie kwadratu z dziedzińcem pośrodku, mieszczący sklepy. Od placu wybiegają z każdego narożnika po dwie ulice. Główne ciągi komunikacyjne o przebiegu N-S i W-E krzyżują się w południowo-zachodnim narożniku. Są to odpowiednio ulice: Aleja Józefa Piłsudskiego i Okunińska oraz Tysiąclecia Państwa Polskiego. Powojenna zabudowa mieszkaniowa koncentruje się w północnej i południowej części miasta - budownictwo jednorodzinne pomiędzy ulicami Chełmską i Okunińską oraz wielorodzinna zabudowa blokowa w północno-zachodniej części. Usytuowany tutaj dawny cmentarz żydowski pełni obecnie funkcje parku miejskiego. W jego sąsiedztwie znajduje się rzymskokatolicki cmentarz parafialny ograniczony od strony północnej ul. Lubelską.

Włodawa, kościół pw. św. Ludwika, widok w kierunku północnym

Zespół klasztorny paulinów z kościołem pw. św. Ludwika. Budowę klasztoru wg projektu Giuseppe Pioli rozpoczęto w 1711 r. Od końca XVIII w. część zabudowań wynajmowana, a od 1812 r. mieścił się tutaj lazaret. Po kasacie zakonu w 1864 r. budynki zostały przejęte przez administrację. W latach 90. XX w. do Włodawy powrócili Paulini, którzy przystąpili do remontu obiektu. Do budowy kościoła pw. św. Ludwika, będącego najcenniejszym obiektem zespołu z zachowanym wyposażeniem wnętrza, przystąpiono w 1722 r., a następnie kontynuowana je od 1739 r. pod kierunkiem Paolo Fontany. W 1786 r. ukończono wyposażenie i wystrój rzeźbiarski wnętrza, który powstał we lwowskich warsztatach Michała Filewicza i Macieja Polejowskiego. W sąsiedztwie znajduje się również budynek folwarczny z 2. poł. XVIII w., przekształcony następnie na mieszkania, obecnie nieużytkowany. Zespół klasztorny położony jest w północnej części miasta na końcu ul. Kościelnej. Klasztor usytuowany jest po północno-wschodniej części kościoła, połączony jest z prezbiterium łącznikiem. Budynek folwarczny znajduje się w północno-zachodniej części założenia. Przed kościołem znajduje się ogrodzenie z bramą z pocz. XX w. Kościół jest nieorientowany, murowany, z nawą na rzucie wydłużonego 8-boku oraz transeptem z kaplicami. Do prezbiterium przylegają dwie przybudówki, zaś elewacja frontowa flankowana jest dwiema 2-kondygnacyjnymi wieżami. Nawa przekryta jest sklepieniem kolebkowym z gurtami oraz w partiach skrajnych konchoidalnym. Nad nawą dach spłaszczony, kopulasty z sygnaturką w kształcie latarni z baniastą kopułką, osadzony na attyce z wpisanymi w nią czterema segmentowymi frontonami. Wyposażenie wnętrza, zachowane, pochodzi z okresu budowy kościoła. We wnętrzu polichromia z lat 80. XVIII w. Budynek klasztorny jest 2-kondygnacyjny, murowany, wzniesiony na rzucie kwadratu z wirydarzem pośrodku ze sklepieniami kolebkowymi na obu kondygnacjach. Elewacje rozczłonkowane szkarpami od strony wschodniej i południowej, z gzymsem kordonowym. Dachy dwuspadowe. Wejście główne ujęte portalem z tablicą fundacyjną. Budynek folwarczny, murowany z cegły, parterowy, na rzucie prostokąta. Elewacje podzielone pseudoryzalitami.

Włodawa, Zespół synagogalny, widok w kierunku południowego-wschodu

Włodawski zespół synagogalny składa się z Wielkiej Synagogi, Małej Synagogi i domu kahalnego. Synagoga została wzniesiona w 1764 r. prawdopodobnie wg projektu Pawła Antoniego Fontany na miejscu wcześniejszej z 1684 r. Pierwotnie parterowa, podwyższona o drugą kondygnację przedsionka w 2. poł. XIX w. Zmieniono wówczas również pokrycie dachu, bieg schodów na górne piętro alkierzy oraz wymieniono stolarzkę okienną. W czasie I wojny światowej, w wyniku pożaru, zniszczone zostało wnętrze z szafą ołtarzową. W okresie międzywojennym Wielka Synagoga była gruntownie odnowiona. Budynek w latach 1939-1970 użytkowany był jako magazyn, a następnie po remoncie, od 1983 r. jako Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, zaś od 2016 r. jako Muzeum – Zespół Synagogalny we Włodawie ze stałą wystawą poświęconą historii i kulturze polskich i włodawskich Żydów. Synagoga została wzniesiona na planie prostokąta i zwieńczona jest dachem mansardowym nad 2-kondygnacyjną salą męską i alkierzami oraz attyką nad babińcami. Główna sala przekryta jest 9-polowym sklepieniem kolebkowo-krzyżowym na gurtach, spływających na cztery kolumny oraz na analogiczne przyścienne pilastry. Elewacja frontowa jest 3-członowa z 2-kondygnacyjnym, 3-osiowym korpusem głównym flankowanym przez piętrowe, 2-osiowe alkierze. Otwory okienne prostokątne, zamknięte półkoliście.

Mała Synagoga oraz Dom kahalny zostały wzniesione w 2. poł. XIX w. dla miejscowej gminy żydowskiej. Użytkowane do 1939 r., a następnie zamienione na magazyn. W latach 70. XX w. remontowane z przeznaczeniem na muzeum. Mała Synagoga to budynek klasycystyczny zbudowany na planie prostokąta o zwartej bryle. Dłuższe elewacje 6-osiowe (krótsze 5-osiowe) z otworami okiennymi zamkniętymi półkoliście z wejściami w skrajnych osiach. Dom kahalny został wzniesiony na planie prostokąta. Jest parterowy z poddaszem, kryty dachem naczółkowym. Elewacje północna i południowa 6-osiowe, pozostałe 4-osiowe. został również wzniesiony w 2. poł. XIX w.

Włodawa, Zespół kramów, widok w kierunku północnego-zachodu

Budynki użyteczności publicznej reprezentuje **Zespół kramów „Czworobok” we Włodawie** - unikatowy w Polsce przykład kramów pochodzących z okresu baroku, wzniesiony prawdopodobnie w 2. poł. XVIII w. przez ówczesnego właściciela miasta Jerzego Flemminga, podskarbiego litewskiego we Włodawie pomiędzy ulicami Okunińską, Rynkiem a ul. Czworobok, użytkowany przez kupców i rzemieślników, w większości pochodzenia żydowskiego. Jest to budynek piętrowy o zwartej bryle, pierwotnie parterowy, podwyższony na przełomie XIX i XX w. na planie kwadratu z wewnętrznym dziedzińcem i dwiema bramami na osi wschód-zachód. Bramę od strony zachodniej zdobi blaszana

figurka jeźdźca z wyciągniętą szablą, wg tradycji przedstawiająca rannego w pojedynku z Wołodyjowskim Bohuna.

Różanka, zespół pałacowo-folwarczny, widok w kierunku południowego-zachodu

Budowle pałacowe oraz dworskie reprezentowane są przez **Zespół pałacowy i folwarczny w Różance** oraz znacznie młodszy **Zespół pałacowy w Adampolu, gm. Wiryki**. Pałac w Różance został wzniesiony na pocz. XVIII w. prawdopodobnie wg projektu Józefa Pioli dla hetmana litewskiego Ludwika Pocieja. Kolejnymi właścicielami założenia byli Jerzy Flemming (od 1746 r.), Izabela i Kazimierz Czartoryscy oraz rodzina Zamoyskich (od 1788 r.), w rękach których zespół był do 1945 r. Pałac w 1. poł. XIX w. został zniszczony przez pożar, a następnie odbudowany wg projektu Franciszka Marii Lanciego oraz Henryka Marconiego. Na pocz. XX w. został przebudowany wg projektu Stanisława Grochowicza. W czasie I wojny światowej został zniszczony, a następnie rozebrany. Do dzisiaj zachował się zarys fundamentów, kamienna obudowa skarpy od strony Bugu oraz fragmenty wystroju architektonicznego i rzeźbiarskiego. W skład zespołu wchodzi również oficyna z 1896 r., kordegarda z pocz. XX w. oraz zabudowania gospodarcze m.in. gorzelnia. Oficyna jest budynkiem wolnostojącym zamykającym od północy dziedziniec gospodarczy. Budynek posiada bramę przejazdową. Wzniesiony z cegły na planie wydłużonego prostokąta, niesymetryczny, dwutraktowy, z dwoma pseudoryzalitami.

Jest 2-kondygnacyjny kryty dachem naczółkowym z wyodrębnioną partią bramną przykrytą poprzecznym dachem dwuspadowym. Stan zachowania budynku jest bardzo zły, popadający w ruinę. W skład zabudowy folwarcznej wchodzi m.in. gorzelnia wybudowana w 1885 r. usytuowana w pobliżu parku, poza zabudowaniami. Poza nią w skład zespołu wchodzi również magazyn spirytusu, spichlerz, obory oraz stodoła.

Adampol, Pałac, widok w kierunku północnym

Zespół pałacowo-parkowy w Adampolu wraz z zespołem folwarcznym został założony w okresie międzywojennym w sąsiedztwie leśniczówki z pocz. XIX w. Pałac wraz z zabudową folwarczną został wzniesiony w latach 1923-1928 wg projektu Konstantego Zamoyskiego jako jego dom własny po spaleniu się poprzedniej siedziby w Różance w czasie I wojny światowej. W okresie budowy pałacu powstała również dalsza zabudowa gospodarcza, na którą składały się m.in. elektrownia oraz warsztaty. Po zakończeniu II wojny światowej rozebrano część zabudowy folwarcznej, na miejscu której powstała świetlica, a całość założenia przekazano w 1946 r. na potrzeby sanatorium przeciwgruźliczego. Zespół pałacowo-folwarczny założono wokół czworobocznego dziedzińca. Główny budynek usytuowany jest po stronie południowo-wschodniej flankowany dwiema wieżami. Naprzeciwko niego znajduje się oficyna mieszkalna, a po stronie północno-wschodniej oranżeria. Brama wjazdowa prowadząca na dziedziniec

usytuowana jest w północnym narożu. Na dziedzińcu zasadzono drzewa owocowe, kwietniki oraz trawniki, a sam pałac otoczony jest przez naturalny teren leśny, który przecina jedna droga łącząca pałac z szosą Włodawa-Lublin. Zabudowania folwarczne zlokalizowane zostały po zachodniej stronie drogi.

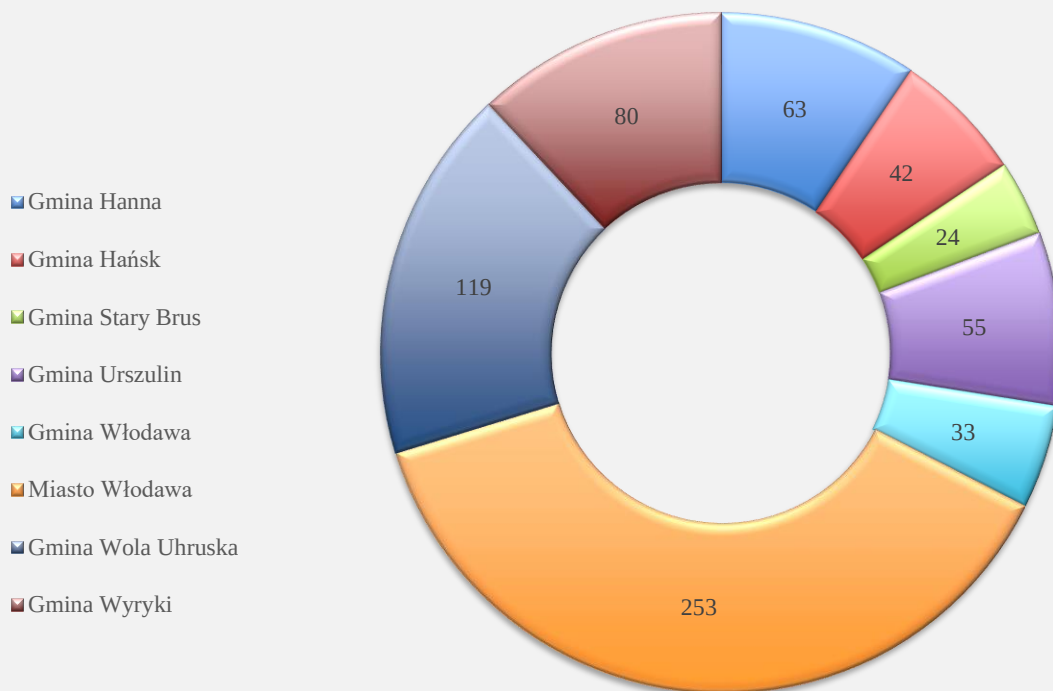
3.5. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt. 3 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiąca świadectwo minionej epoki, bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest m.in. do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględniania zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych

3.6. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z treścią art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek archeologiczny jest to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Zgodnie z art. 6 ust. 3 ww. ustawy o ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: zabytki archeologiczne będące, w szczególności: a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, b) cmentarzyskami, c) kurhanami, d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

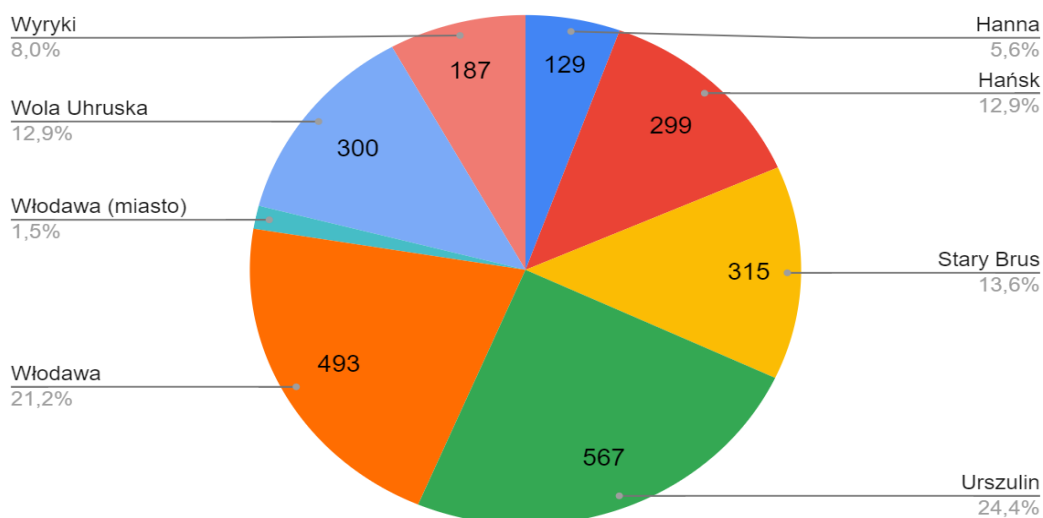
Podstawową i wiodącą metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo-konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Systematyzuje on istniejący zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez obserwację archeologiczną terenu oraz

uwzględnianie informacji zawartych w zbiorach archiwalnych, zbiorach muzealnych, instytucjach i publikacjach. Zbiór dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Do zbioru włączane są wszelkie informacje o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe zebrane dane. W ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP może być źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i zabytkach archeologicznych.

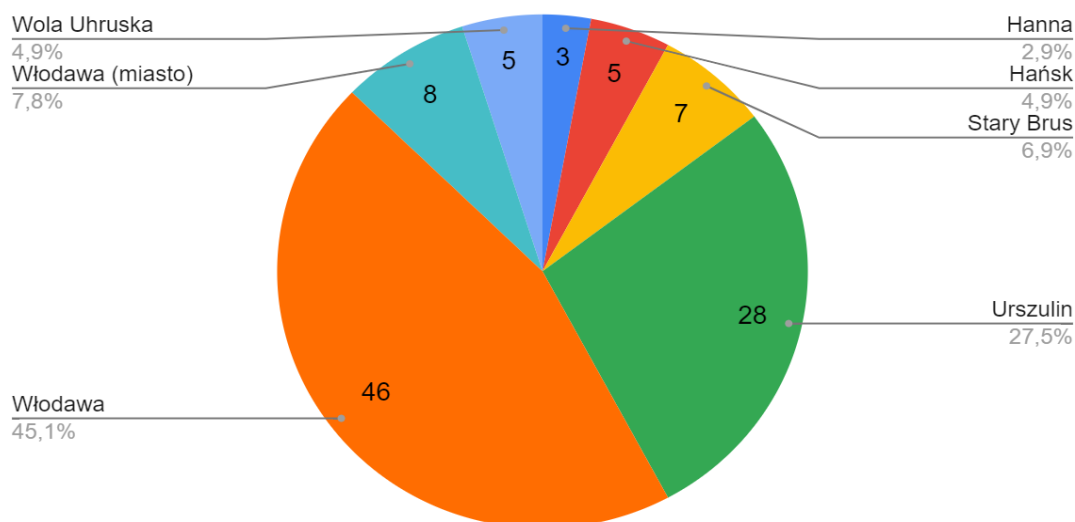
Na terenie powiatu włodawskiego znajdują się 2324 stanowiska archeologiczne wskazane do ujęcia w gminnych ewidencjach zabytków. Dodatkowo 102 stanowiska nie posiadają wskazanej lokalizacji. Blisko połowa stanowisk archeologicznych (45,6%) na terenie powiatu włodawskiego zlokalizowana jest w dwóch gminach - Urszulin 567 stanowisk (24,4%) oraz Włodawa (gmina wiejska) 493 stanowiska (21,2%). Na terenie gminy Stary Brus wskazano 315 stanowisk (13,6%), w Woli Uhruskiej 300 stanowisk (12,9%), w gminie Hańsk 299 stanowisk (12,9%), Wiryki 187 stanowisk (8%), Hanna 129 stanowisk (5,6%). Najmniejsza liczba stanowisk archeologicznych znajduje się w mieście Włodawa - 34 stanowiska (1,5%).

Blisko 75% stanowisk archeologicznych bez wskazanej lokalizacji położona jest na terenie gmin Włodawa (gmina wiejska) i Urszulin - odpowiednio 46 (45,1%) i 28 (27,5%) stanowisk. Pozostała liczba rozłożona jest pomiędzy 5 gmin - Włodawa (gmina miejska) 8 stanowisk (7,8%), Stary Brus 7 stanowisk (6,9%), Wola Uhruska i Hańsk po 5 stanowisk (4,9%) i Hanna 3 stanowiska (2,9%).

Stanowiska archeologiczne na terenie powiatu włodawskiego

Stanowiska archeologiczne bez wskazanej lokalizacji (archiwalne) na terenie powiatu włodawskiego

Początki osadnictwa na terenie powiatu włodawskiego sięgają paleolitu schyłkowego. Liczne stanowiska osadnictwa z tego okresu należy wiązać z kulturą świdersko-mazowszańską, której przedstawicielami byli myśliwi prowadzący koczowniczy tryb życia. Środkowa epoka kamienia to czas znacznych zmian klimatycznych, które doprowadziły do rozwoju zbieractwa oraz rybołówstwa (kultura janisławicka). Z okresu neolitu pochodzą stanowiska związane z kulturą amfor kulistych oraz ceramiki sznurowej. Jej przedstawiciele stosowali technikę żarową do wypalania znacznych połaci leśnych oraz zaczęli hodować zwierzęta. Podstawowym surowcem do wyrobu narzędzi był krzemień. Z tego okresu pochodzi grób skrzynkowy kultury amfor kulistych, który został odkryty podczas badań prowadzonych w Wytycznie w 1961 r. Pierwsze wyroby z brązu zwiastujące nową epokę pojawiły się ok. 1800 r. p.n.e. Na terenie Poleskiego Parku Narodowego znajdują się liczne odkrycia archeologiczne należące do kultur: Chłopice-Vesele, trzcinieckiej, łużyckiej i mierzanowskiej. W epoce żelaza nastąpił szybki rozwój gospodarki opartej w dalszym ciągu na hodowli zwierząt i uprawie ziemi, ale także tkactwie, a szczególnie plecionkarstwie. Od III w. p.n.e. teren obecnego powiatu włodawskiego był miejscem osadnictwa ludności kultury jastroforskiej, czerniczyńskiej, przeworskiej (o której świadczą pozostałości cmentarzyska) oraz późnozaruskiej. W 1997 r. odkryto również fragmenty ceramiki należące do przedstawicieli kultury pomorskiej oraz zapinkę żelazną będącą dowodem na kontakty ludności z kręgiem kultury celtyckiej. Osadnictwo we wczesnym średniowieczu związane jest z napływem od VI-VII w. plemion słowiańskich. Liczne fragmenty ceramiki wiążane są z osadą słowiańską w Wytycznie

usytuowaną na prawym brzegu rzeki Włodawki, na terenie dzisiejszych wsi Andrzejów i Wielkopole, gdzie znajduje się zespół 11 kurhanów. Razem z grodami w Karczunku, Wereszczynie i Kulczynie Kolonii składały się na wczesnośredniowieczny zespół osadniczy, stanowiące prawdopodobnie część tzw. Grodów Czerwieńskich, będących umocnieniami granicznymi na trasie handlowym do Kijowa. Do rejestru zabytków zostały wpisane dwa z nich w Kulczynie-Kolonii gm. Hańsk (C/70 z 2006-07-31) oraz w Andrzejowie gm. Urszulin (A/346 z 1967-10-20, C/47 z 2006-01-06).

Kompleks osadniczy w Kulczynie składa się z grodziska oraz osady. Jest nielicznym tego typu obiektem na terenie województwa lubelskiego, pochodzącym z IX-XI w. Grodzisko zajmuje obszar ok. 20 arów, otoczone jest pojedynczym wałem, czytelnym w części północnej i zachodniej oraz fosą o szerokości 10 m. Stanowisko zostało odkryte w 1986 r. przez Halinę Wróbel w trakcie badań powierzchniowych wykonywanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Badania archeologiczne prowadzone były w 2005 r. przez Wojciecha Mazurka, w czasie których założono dwa wykopy, dowodzące, że grodzisko było otoczone wałem drewniano-ziemnym. Wyróżniono również dwie fazy użytkowania grodu. Na terenie osady odkryto 16 obiektów oraz ok. 4 tys. fragmentów ceramiki, kości i paciorków.

Grodzisko w Andrzejowie ma formę czworobocznego nasypu ziemnego otoczonego fosą. W oparciu o wyniki badań archeologicznych można przyjąć, że gród funkcjonował w okresie wczesnego średniowiecza, w XIII wieku. - wymienia je Latopis Halicki pod datą 1245 r. Od XIX w. po okres międzywojenny na jego terenie funkcjonował cmentarz prawosławny. Do dzisiaj zachowało się kilkadziesiąt nagrobków oraz kopców ziemnych. Miało to istotny wpływ na silny stopień zniszczenia obiektu. Pierwsze badania archeologiczne prowadzone były w 1978 r. przez Jerzego Cichomskiego. Założono wówczas 3 wykopy, wykonano również 14 odwiertów. Badania powierzchniowe prowadzone były z kolei w 1991 r. w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski przez Wojciecha Mazurka. Odkryto znaczne ilości ceramiki, głównie średniej wielkości garnki.

Odkrycie z ostatnich lat rzuca także nowe światło na przedlokacyjne osadnictwo Włodawy. Podczas nadzorów przy budowie plebani prawosławnej we Włodawie, odkryto ślady osadnictwa z X w., pojedyncze narzędzia kamienne. Odkryto także jamy, które są śladem działalności człowieka. Wśród nich znajdowały się duże fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, datowanej na początek X wieku, czyli początek państwowości tak polskiej, jak i ruskiej. Obiekt pochodzący z X wieku był czysty materiałowo, dzięki czemu można automatycznie przypisać go do określonego okresu. Biorąc pod uwagę słabe rozpoznanie archeologiczne powyższe odkrycie rzuca nowe światło na okres przedlokacyjny, a także przesunąć początek osadnictwa na terenie miasta co najmniej o 300 lat.

Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na każdego, kto zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego- obowiązek (z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1 cyt. ustawy), pokrycia kosztów badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Istotnymi zagrożeniami dla stanowisk archeologicznych są inwestycje budowlane i przemysłowe (zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego, budowa dróg), nielegalna eksploatacja piasnic i żwirowni. Duże zagrożenie dla zachowania substancji zabytkowej stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych stanowi głęboka orka. Niektóre zagrożenia pojawiły się w ciągu ostatnich lat, jak na przykład działalność tzw. poszukiwaczy skarbów z wykrywaczami metali. Działalność ta szczególnie zagraża cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu I i II wojny światowej. Wiele zagrożeń wynika z przyspieszonego rozwoju gospodarczego – użycie ciężkiego sprzętu w rolnictwie, rozwój budownictwa na obrzeżach miast, budowa dróg. A zatem podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych.

Wpis do rejestru zabytków wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego z Kulczyn-Kolonii oraz średniowiecznego grodziska z miejscowości Andrzejów nakazuje szczególną ochronę średniowiecznych i późniejszych nawarstwień kulturowych w ich obrębie. Aby zapobiec zniszczeniu stanowisk archeologicznych, prace ziemne prowadzone w strefie ochrony stanowisk archeologicznych wymagają prowadzenia prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Powyższy wymóg jest szczególnie ważny podczas takich inwestycji, jak budowa obwodnic, dróg, kopalń kruszywa, obiektów kubaturowych, gdyż inwestycje te z uwagi na szerokopłaszczyznowy charakter prac ziemnych, w bezpowrotny sposób niszczą substancję zabytkową i obiekty archeologiczne.

Przebudowa układów urbanistycznych i ruralistycznych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie epizodów osadniczych na tym terenie. Pozwalają skorygować,

uszczegółowić i potwierdzić dane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest również rozwój turystyki, zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te, dzisiaj atrakcyjne pod względem rekreacyjnym, w przeszłości często były miejscem zakładania osad ludzkich. Dostęp do wody stanowił podstawę egzystencji i umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Rozwój przemysłu, turystyki, budownictwa mieszkaniowego, może stanowić istotne zagrożenie dla zabytków archeologicznych, dlatego ważne jest wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich określonych przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

3.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie powiatu włodawskiego istnieje kilka instytucji muzealnych, miejsc pamięci oraz instytucji gromadzącej zbiory ludowe. Najprężniej działającą instytucją jest Muzeum - Zespół Synagogałny we Włodawie, które stanowi o wielokulturowości i trudnej historii tych obszarów. Ważnym ośrodkiem jest Muzeum i Miejsce Pamięci w Sobiborze, które ukazuje dzieje obozu zagłady w Sobiborze z uwzględnieniem losów poszczególnych ofiar. W miejscach gromadzących zbiory ludowe dominują głównie przedmioty związane z kulturą regionu i życiem jego mieszkańców, datowane przeważnie na przełom XIX i XX w. oraz na XX w. W takich miejscach jak Dom Historii i Tradycji Ludowej w Różance czy Galeria Twórców Ludowych w Hannie pielęgnowana jest ludowa twórczość i kultywowane dziedzictwo wyrastające z tych ziem.

Muzeum - Zespół Synagogałny we Włodawie

Obecne Muzeum - Zespół Synagogałny we Włodawie zostało założone w 1981 r. jako Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego z siedzibą w kompleksie trzech pożydowskich budynków: Wielkiej Synagogi, Małej Synagogi i Domu Pokahalnego. Wielka Synagoga została wybudowana w latach 1764-1774 w stylu barokowym dzięki wsparciu finansowym gminy oraz rodziny Czartoryskich. W jej wnętrzu prezentowane są wystawy związane z kulturą żydowską, zaś w Małej Synagodze - z wielokulturową historią miasta i etnografią regionu, w trzecim budynku wystawy etnologiczne i egzotyczne. Oficjalne otwarcie muzeum nastąpiło 6 lipca 1983 r., a od 1999 r. organem założycielskim Muzeum jest Starostwo Powiatowe we Włodawie. Obecną nazwę placówka przyjęła w 2016 r. Muzeum posiada cztery działy: etnograficzny - prezentujący m.in. lokalny folklor związany z kulturą materialną wsi włodawskiej,

historyczny, promocyjno-edukacyjny i administracyjny. Dział historyczny gromadzi zabytki i dokumenty związane z historią Włodawy i regionu. Dużą część tych pamiątek stanowią judaika związane z różnymi aspektami dziedziny życia Żydów. Niektóre z nich można oglądać na stałej wystawie w sali męskiej Wielkiej Synagogi. Jej jedynym zachowanym elementem wyposażenia jest neobarokowy aron ha-kodesz z 1936 r. wykonany w stiuku i polichromowany.

Muzeum i Miejsce Pamięci w Sobiborze

14 października 1993 r. w 50-tą rocznicę powstania i ucieczki więźniów utworzono oddział włodawskiego muzeum – Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze, gdzie na cele ekspozycyjne przeznaczono m.in. budynek dawnego przedszkola, usytuowany przy dawnej stacji kolejowej, połączony z pozostałymi częściami Muzeum - pomnikiem matki żydowskiej z dzieckiem oraz kopcem z prochami ofiar obozu - tzw. szlakiem pamięci. W 2000 r. w budynku utworzono wystawę stałą Sobibór - obóz śmierci. W 2012 r. placówka stała się oddziałem Państwowego Muzeum na Majdanku.

Ekspozycja złożona z kilkunastu paneli tematycznych ukazuje dzieje obozu zagłady w Sobiborze z uwzględnieniem losów poszczególnych ofiar w szerokim kontekście działania nazistowskiego aparatu eksterminacji ludności żydowskiej w Polsce i Europie. Materiały ikonograficzne to niemal setka zdjęć i dokumentów. Centralną część przestrzeni ekspozycji zajmuje dwudziestopięciometrowa gablota, w której znajdują się obiekty odkryte podczas trwających od 2000 r. badań archeologicznych. Są to przedmioty osobiste należące do ofiar głównie: biżuteria, klucze, okulary, fragmenty ubrań, przybory piśmiennicze. Większość z nich pozostaje anonimowa.

Dom Historii i Tradycji Ludowej w Różance

Dom Historii i Tradycji Ludowej w Różance został otwarty 21 maja 2006 r. Siedzibą prywatnego muzeum jest dawna organistówka. W środku znajdują się materiały oraz eksponaty dotyczące historii Różanki oraz sąsiednich miejscowości.

Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny Poleskiego Parku Narodowego w Starym Załuczu

Na terenie gminy Urszulin w Starym Załuczu znajduje się Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny Poleskiego Parku Narodowego. Poza częścią muzealną na kompleks składa się również wiata muzealna, ścieżka Żółwik z oczkiem wodnym poświęcona ochronie żółwia błotnego oraz Ośrodek Rehabilitacji Zwierząt z wolierą. W Muzeum gromadzone są zbiory archeologiczne, etnograficzne, historyczne w tym militaria, numizmaty i dokumenty oraz przyrodnicze dotyczące dziedzictwa kulturowego Polesia

Zachodniego. Ponadto we wiacie muzealnej przechowywane są stare wozy i bryczki produkowane w okolicy oraz sások - pojemnik na zboże wydłubany z pnia 250-letniej sosny.

Poleski Park Narodowy został utworzony 1 maja 1990 r. Jest to pierwszy w Polsce park o charakterze wodno-torfowiskowym. Obecne granice parku zostały wytyczone ostatecznie w 1994 r. kiedy powiększono go ponad dwukrotnie. Pierwsza koncepcja utworzenia parku narodowego na Polesiu została zgłoszona w 1933 r. przez prof. Władysława Szafera. Kolejne próby miały miejsce w latach 50. oraz na pocz. lat 60. Z inicjatywy prof. Dominika Fijałkowskiego powstały w tym rejonie 4 rezerwy przyrody: w 1966 r. „Durne Bagno” o pow. 213,2 ha, w 1974 r. „Jezioro Moszne” o pow. 205,12 ha, w 1978 r. „Jezioro Długie” o pow. 694,93 ha i w 1982 r. „Torfowisko Orłowskie” o pow. 671,73 ha. Łączna ich powierzchnia wynosiła 1784,98 ha i stały się one rdzeniem przyszłego parku narodowego.

Miniskansen Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi

W miejscowości Holi w gminie Stary Brus znajduje się Miniskansen Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia. Prywatny skansen z 1985 r. usytuowany jest w sąsiedztwie cerkwi pw. św. Antoniego Pieczerskiego i św. Paraskiewy. Na jego terenie prezentowane są drewniane budynki mieszkalne i gospodarcze charakterystyczne dla regionu, gdzie stykają się wpływy polskie, ukraińskie i białoruskie: wiatrak koźlak z pocz. XX w. z Wołoskowoli, chałupa z końca XIX w. z Wiryk, stodoła z XIX w. z Okczyna, kapliczka z XIX w. z Wiryk, studnia z żurawiem, ule „kłody” z XIX w., krzyż z XIX w. z Holi, a także piec garncarski.

Galeria Twórców Ludowych w Hannie

We wsi Hanna znajduje się Galeria Twórców Ludowych usytuowana w dawnej organistównie przeniesionej tutaj na pocz. XX w. z Holeszowa. W jednej sali prezentowane są prace lokalnych twórców m.in. Karoliny Demianiuk, Marii Horbaczewskiej, Stanisławy Kowalewskiej, Mariana Oleszczuka, Czesława Samackiego, Heleny Wawdejuk, w drugiej twórców „młodsze pokolenie”. Galeria pełni również funkcję Informacji Turystycznej.

Muzeum Stodoła w Hannie

Obiekt usytuowany jest w sąsiedztwie Galerii Twórców Ludowych. Wszystkie eksponaty zostały przekazane przez mieszkańców. Docelowo muzeum mieścić się będzie w dwóch budynkach. W jednym będzie wystawa sprzętów gospodarstwa domowego, w drugim narzędzi do produkcji rolnej.

3.8. Dziedzictwo niematerialne

Pierwszym międzynarodowym traktatem poświęconym ochronie dziedzictwa niematerialnego jest Konwencja UNESCO z 17 października 2003 r. Jej główne cele są następujące:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Konwencja UNESCO kładzie nacisk na ochronę tradycji i przekazów ustnych, w tym szczególnie języka, sztuk widowiskowych, zwyczajów, rytuałów i obrzędów tradycyjnych, wiedzy i praktyk dotyczących przyrody i wszechświata, a także umiejętności związanych z rzemiosłem tradycyjnym.

W Polsce rejestr elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tworzony według zasad przyjętych w związku z Konwencją UNESCO powstaje od 2014 roku pod nazwą *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Krajowa lista jest spisem przejawów żywego dziedzictwa niematerialnego z terenu Polski i ma charakter wyłącznie informacyjny. Listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa. Wnioski sprawdzone pod względem formalnym opiniuje Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Przy rozpatrywaniu wniosków o wpis elementu dziedzictwa danej społeczności na Listę krajową brane są pod uwagę następujące kryteria:

1. zgodność z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (art. 2 pkt 1 i 2 Konwencji).
2. przekazywanie z pokolenia na pokolenie i stałe odtwarzanie przez wspólnoty i grupy, które uznają dany element dziedzictwa za część własnego dziedzictwa.
3. opracowanie planu ochrony służącego zabezpieczeniu elementu i podtrzymaniu jego żywotności.
4. zgłoszenie wniosku przy jak najszerszym możliwym udziale i zaangażowaniu zainteresowanej wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach także jednostek, które tworzą, utrzymują i przekazują dany element dziedzictwa niematerialnego oraz za ich uprzednią świadomą zgodą.

Na terenie powiatu funkcjonują następujące instytucje, organizacje i stowarzyszenia zajmujące się promowaniem kultury i dziedzictwa kulturowego:

- Muzeum - Zespół Synagogałny we Włodawie (instytucja kultury prowadzona przez powiat włodawski);
- Stowarzyszenie RENOVABIS we Włodawie;
- Stowarzyszenie „Wereszczyński Gościniec” w Wereszczynie;
- Stowarzyszenie „Bramy Pamięci Sobibór – Włodawa” we Włodawie;
- Stowarzyszenie „Rodzina Katyńska” Włodawa;
- Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze - oddział Państwowego Muzeum na Majdanku;
- Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny Poleskiego Parku Narodowego;
- Dom Historii i Tradycji Ludowej w Różance - prywatne muzeum;
- Miniskansen Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia - prywatny skansen;
- Galeria Twórców Ludowych i Muzeum Stodoła we wsi Hanna;
- Włodawski Dom Kultury - samorządowa instytucja kultury powstała w 1953 r., której organizatorem jest Gmina Miejska Włodawa. W jej ramach działa m.in. kino oraz wydawany jest kwartalnik społeczno-kulturalny „Wschód”. Organizowane są następujące zajęcia: taniec ludowy, kapela ludowa oraz grupa wokalna „Polesie”, zajęcia wokalne dla dzieci i młodzieży – indywidualne oraz zespoły, zajęcia z zakresu nauki gry na gitarze, pianinie, perkusji oraz akordeonie, zajęcia fotograficzne grupy RONDO, spotkania Chóru Ziemi Włodawskiej „Vlodaviensis”. Swoją siedzibę mają tutaj liczne stowarzyszenia m.in.: Stowarzyszenie Seniorów „Złota Jesień”, Chór Ziemi Włodawskiej „Vlodaviensis” oraz Stowarzyszenie motocyklistów;
- Miejska Biblioteka Publiczna we Włodawie - założona w 1946 r. na bazie zasobów przedwojennych wypożyczalni i darów od prywatnych osób. Od 1948 r. do 1955 r. funkcjonowała jako Publiczna Biblioteka Powiatowa, do czasu połączenia z działającą równolegle Miejską Biblioteką Publiczną. Od 2008 r. na mocy porozumienia pomiędzy Zarządem Powiatu we Włodawie i Burmistrzem Włodawy realizuje zadania z zakresu biblioteki powiatowej. W jej ramach działa biblioteka główna oraz filia nr 5. MBP sprawuje również opiekę instrukcyjno-metodyczną nad pozostałymi bibliotekami w powiecie. Placówka organizuje także Biblioteczne Spotkania Regionalne, Noc Bibliotek, realizuje projekt „Pierwszy krok w chmurze”, którego celem jest m.in. rozwój zainteresowań kulturalnych oraz przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu

i technologicznemu dla osób w wieku 60+, a także projekt „Pol(e)ska kawalkada”. Projekt ma na celu promocję Polesia, jego unikatowości przyrody, położenia geograficznego, przeszłości wieloetnicznej oraz zagłębia obyczajów, języków, religii i narodów;

- Gminna Biblioteka Publiczna w Hannie;
- Biblioteka Publiczna Gminy Hańsk;
- Gminna Biblioteka Publiczna w Starym Brusie wraz z filią w Wołoskowoli;
- Gminna Biblioteka Publiczna w Urszulinie wraz z filią w Wytocznie (Książnica Pana Jana);
- Biblioteka Publiczna Gminy Włodawa w Susznie wraz z filią w Korolówce, Korolówce Osadzie, Orchówku i Żukowie;
- Gminna Biblioteka Publiczna w Woli Uhruskiej;
- Gminna Biblioteka Publiczna w Wyrkach wraz z filią w Horostycie;
- Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, którego celem jest wspieranie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju: społecznego, kulturalnego i turystycznego Włodawy i powiatu włodawskiego. Kształtowanie postaw patriotycznych społeczeństwa Włodawy i Ziemi Włodawskiej. Troska o ochronę zabytków miasta i powiatu oraz piękno i estetykę krajobrazu, ochrona dóbr kultury i tradycji, ochrona przyrody i działania proekologiczne, popularyzacja zadań towarzystwa służąca poszerzaniu grona sympatyków i miłośników ziemi włodawskiej;
- Galeria Na Parterze we Włodawie prezentująca dzieła twórców z bardzo różnych dziedzin sztuki: malarstwa, rzeźby, haftu, ale też tomiki poezji artystów zrzeszonych w Stowarzyszeniu Twórców Kultury Nadbużańskiej;
- Stowarzyszenie Twórców Kultury Nadbużańskiej im. J. Kalinowskiego we Włodawie. Stowarzyszenie powstałe w 2007 r. na bazie działającego na przełomie lat 70. i 80. XX w. Włodawskiego Klubu Twórcy Ludowego i Plastyka Amatora;
- Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Poleska Dolina Bugu” we Włodawie działająca na obszarze gmin wiejskich: Włodawa, Hanna, Wyrki, Stary Brus, Hańsk, Wola Uhruska i Ruda-Huta (powiat chełmski) oraz od 2015 r. również miasta Włodawa.
- Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Hannie;
- Gminny Ośrodek Kultury w Hańsku;
- Gminny Ośrodek Kultury w Urszulinie;
- Zespoły “Kresowianki” (Włodawa), „Uhruszczanki” (Wola Uhruska), „Kaprys” (Wola Uhruska).

Do najważniejszych imprez i wydarzeń o charakterze kulturalnym, odbywających się cyklicznie na obszarze Powiatu Włodawskiego zaliczyć należy:

- Festiwal Trzech Kultur - zainicjowany w 1995 r. poświęcony ochronie, edukacji i promocji miejscowej tradycji pogranicza kultur, tolerancji i koegzystencji wyznawców prawosławia, judaizmu, katolicyzmu i protestantyzmu – twórców dziejów Włodawy;
- Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy;
- Festiwal Kolęd i Szczodrywek nad Bugiem;
- Przegląd Kapel Ludowych i Śpiewaków;
- Międzynarodowe Poleskie Lato z Folklorem;
- Dni Włodawy;
- Festiwal Sztuk Naturalnych „Zew Natury”;
- Miejska Moto-majówka Włodawska;
- Wrak Race Włodawa;
- Miejski Dzień Dziecka we Włodawie;
- Jesienny Przegląd Twórczości Artystycznej Seniorów;
- Międzynarodowy Trójstyk Literacki;
- Powiatowy Festiwal Twórczości Dziecięcej.

Ziemia Włodawska to również bogate dziedzictwo kulinarne, a historia niektórych potraw sięga XIX, a nawet XVIII w., czego przykładem jest książka kucharska hrabiów Pocięjów na Włodawie i Różance. Typowe dla regionu dania oparte są głównie na prostych składnikach takich jak: ziemniaki, kasza, biały ser, ryby. Nie brakuje też aromatycznych wędlin czy słodkich nalewek np. korowaj po dołhobrodzku, schab suszony po dołhobrodzku, kiełbasa dziadunia palcem napychana, pymchy, nalewka akacjówka bugowaja, żenicha kresowa, miętóweczka - wszystkie potrawy nagradzane w konkursach kulinarnych „Perła” i „Nasze Kulinarne Dziedzictwo - Smaki Regionów”. Niektóre z przepisów zostały opublikowane w książce „Smaki Hanki Nadbużanki” wydanej przez Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Hannie, a także w mini książce kucharskiej „Polesie w garnku i na talerzu”.

4. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Lp.	gmina	miejsowość	obiekt	datowanie	nr rejestru zabytków	Stan zachowania
1.	Hanna	Hanna	cerkiew unicka obecnie kościół paraf. rzymskokatolicki pw. śś. Piotra i Pawła z wyposaż. wnętrza, otoczeniem wraz z drzewostanem w gran. cmentarza kościelnego, dzwonnica (wraz ze znajdującymi się w niej zabytkami ruchomymi)	XVIII	A/141 z 10.10.1956 i z 21.12.1966	dobry
2.		Lack	d. cerkiew unicka, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Bolesnej, wraz z cmentarzem przykościelnym, na działce wskazanej w decyzji	1795	A/1325 z 18.11.1997	dobry
3.	Hańsk	Bukowski Las	wiatrak „koźlak” (przeniesiony ok. 1925 r. z okolic Cycowa)	k. XIX	A/1124 z 16.12.1979	bardzo zły
4.		Hańsk	d. cerkiew prawosławna, ob. kościół rzymskokatolicki pw. św. Rajmunda z wyposażeniem wnętrza i figurką Matki Boskiej Niepokalanej stojącą przed fasadą, w gran. cmentarza kościelnego	1882	A/1159 z 2.05.1988	dobry
5.	Stary Brus	Hola	cerkiew unicka obecnie cerkiew filialna prawosławna pw. śś. Paraskewii i Antoniego Peczerskiego, dzwonnica, cmentarz cerkiewny, mur cmentarny, starodrzew – na	1702 1898	A/44 z 19.05.1966 i z 27.12.1995	dobry

			działce wskazanej w decyzji			
6.			kaplica cmentarna (prawosławna)	poł. XVIII	A/45 z 19.05.1966	dobry
7.			chałupa przeniesiona z miejscowości Wyryki (gm. Wyryki) – wpisana w granicach działki w Wyrykach (wskazanej w decyzji)	1876	A/1157 z 18.05.1988	dobry
8.			wiatrak „koźlak” (z Wołoskowoli), w gran. działki we Wołoskowoli, gm. Stary Brus	XIX, 1934	A/1149 z 7.05.1986 (przeniesiony ?)	średni
9.		Stry Brus	kościół paraf. rzymskokatolicki pw. Matki Boskiej Częstochowskiej z wyposażeniem w zabytki ruchome, dzwonnica, kapliczka i drzewostan w obrębie cmentarza kościelnego	pocz. XIX	A/136 z 10.10.1956 i z 17.12.1966	dobry
10.			czworak podworski I	XIX, 1934	A/184 z 3.02.1967	bardzo zły
11.		Wołoskowola	cmentarz prawosławny, nieczynny, położony na działce nr 36, wraz z trzema nagrobkami wskazanymi w decyzji	poł. XIX-1920	A/1652 z 27.12.2016	Zły
12.	Urszulin	Wereszczyn	kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, ob. św. Stanisława BM (z wyposażeniem wnętrza), otoczenie w granicach cmentarza kościelnego	1783	A/144 z 26.01.1967	dobry
13.			cmentarz rzymskokatolicki, w gran. według zał. planu oraz kaplica grobowa Rulikowskich	4 ćw. XIX	A/188 z 10.06.1987 i z	dobry

			na cmentarzu rzymsko-kat., w granicach ścian zewnętrznych		26.08.1997	
14.	Włodawa - gmina wiejska	Orchówek	kościół paraf. pw. św. Jana Jałmużnika (d. augustianów) wraz z wystrojem architektonicznym i ruchomościami, drzewostan w gran. ogrodzenia cmentarza kościelnego	1770- 1780	A/650 z 21.08.1956 i z 20.11.1972	dobry
15.		Różanka	kościół parafialny pw. św. Augustyna w gran. ścian zewn., na działce wskazanej w decyzji	1909- 1913	A/915 z 2.10.2008	dobry
16.			zespół pałacowo-parkowo- folwarczny	XIX	A/915 z 5.08.1985	zły
17.		Sobibór	cmentarz prawosławny w gran. działki wskazanej w decyzji	k. XIX	A/253 z 29.09.1993	średni
18.	Włodawa - miasto	Włodawa	układ urbanistyczny miasta Włodawy	poł. XVI	A/584 z 14.03.1972	średni
19.			zespół popauliński: – kościół (ob. paraf.) pw. św. Ludwika wraz z wyposażeniem w zabytki ruchome, – klasztor zabudowany w czworobok, – dom popauliński	1739-80 1711-17, 1826-29 poł. XVIII	A/168 z 21.08.1956 i z 31.01.1967	dobry
20.			cerkiew prawosławna pw. Narodzenia NMP, wraz z wyposażeniem wnętrza, w gran. cmentarza cerkiewnego oraz plebania prawosławna, w gran. części działki wskazanej w decyzji	1840-42	A/234 z 2.06.1987	dobry
21.			dawna bożnica i dwa domy	1764,	A/169 z	dobry

			pokahalne	2. poł. XIX 2. poł. XIX	24.05.1956 i z 31.01.1967	
22.			cmentarz rzymskokatolicki; kaplica grobowa Katarzyny z Osypowiczów Sere dynowej (wraz z kryptą oraz gruntem pod budynkiem), usytuowana na cmentarzu parafialnym, na działce wskazanej w decyzji	k. XVIII	A/380 z 6.02.1990 i 24.02.2017	dobry
23.			figura przydrożna: murowana kolumna na cokole, zwieńczona żelaznym krzyżem, oraz płyty grobowe z I wojny światowej, zlokalizowane w bezpośrednim otoczeniu kolumny – w granicach betonowego obrzeża, na działce wskazanej w decyzji	XVIII, 1916	A/1628 z 14.07.2014	dobry
24.			zespół d. kramów zwany Czworobokiem z dziedzińcem pośrodku i dwiema bramami przejazdowymi oraz dekoracją architektoniczną i sklepionymi pomieszczeniami we wnętrzach	2. poł. XVIII	A/636 z 5.03.1960 i z 30.09.1972	średni
25.	Wola Uhruska	Kosyń	cerkiew prawosławna, ob. kościół rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Kostki wraz z otaczającym drzewostanem, w gran. działki wskazanej w decyzji	1889- 1890	A/182 z 31.10.1995	dobry
26.			cmentarz prawosławny na działce wskazanej w decyzji	poł. XIX	A/1614 z 12.03.2012	średni
27.		Uhrusk	kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciela wraz z wyposażeniem	1672- 1676	A/670 z 29.12.1972	dobry

			architektonicznym i ruchomościami, drzewostan w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego			
28.			plebania (parafii rzymskokat.), w gran. ścian zewn.	1890 r.	A/670 z 16.12.1988	średni
29.			cerkiew prawosławna pw. Wniebowzięcia NMP wraz z wyposażeniem wnętrza, w gran. cmentarza cerkiewnego	1849	A/1153 z 2.06.1987	dobry
30.			kapliczka drewniana	poł. XIX	A/1161 z 29.03.1989	dobry
31.			najstarsza część cmentarza rzymskokatolickiego (w gran. wg opisu w decyzji)	k. XVIII-XIX	A/179 z 27.09.1996	dobry
32.			cmentarz prawosławny wraz z 2 nagrobkami na działce wskazanej w decyzji	2. poł. XIX	A/1640 z 26.10.2015	średni
33.		Zbereże	cmentarz prawosławny wraz z 2 nagrobkami na działce wskazanej w decyzji	poł. XIX	A/1641 z 26.10.2015	średni
34.	Wiryki	Adampol	zespół pałacowy w gran. najbliższego otoczenia wraz z figurą Najświętszej Marii Panny i bramą na początku drogi leśnej przy szosie Lublin-Włodawa	1923-1928	A/1135 z 28.08.1981	dobry
35.		Horostyta	cerkiew unicka obecnie cerkiew prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z wyposażeniem wnętrza i otoczeniem w gran. cmentarza cerkiewnego, dzwonnica	XVII, XVIII 1860-80	A/143 z 27.01.1967	dobry

36.		Kaplonosy	cmentarz prawosławny na działce wskazanej w decyzji	poł. XIX	A/1615 z 1.03.2012	średni
37.		Lubień	cmentarz prawosławny, na działce wskazanej w decyzji	XIX	A/176 z 24.06.1996	średni
38.		Wyryki	wiatrak koźlak	pocz. XX, 1949	A/1123 z 9.09.1978	zły

4.2. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	miejsowość	gmina	obiekt	nr rejestru zabytków
1.	Kulczyn Kolonia	Hańsk	wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy – grodzisko i osada na stanowisku archeologicznym nr 8, na działkach wskazanych w decyzji	C/70 z 2006-07-31
2.	Andrzejów	Urszulin	grodzisko stożkowate o formie czworoboku, otoczone fosą, datowane na okres wczesnośredniowieczny, położone w granicach działek nr 66, 69	A/346 z 1967-10-20, C/47 z 2006-01-06

4.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie powiatu występują zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków, jednak ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się danych dotyczących tych obiektów. Głównie stanowią wyposażenie budynków sakralnych.

4.4. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

W skład powiatu włodawskiego wchodzi 8 gmin:

- gminy miejskie: Włodawa

- gminy wiejskie: Hanna, Hańsk, Stary Brus, Urszulin, Włodawa, Wola Uhruska i Wryki.

Żadna z gmin nie posiada aktualnego Programu Opieki nad Zabytkami. W dwóch gminach: Włodawa – gmina oraz Wola Uhruska, prowadzone są prace nad jego opracowaniem.

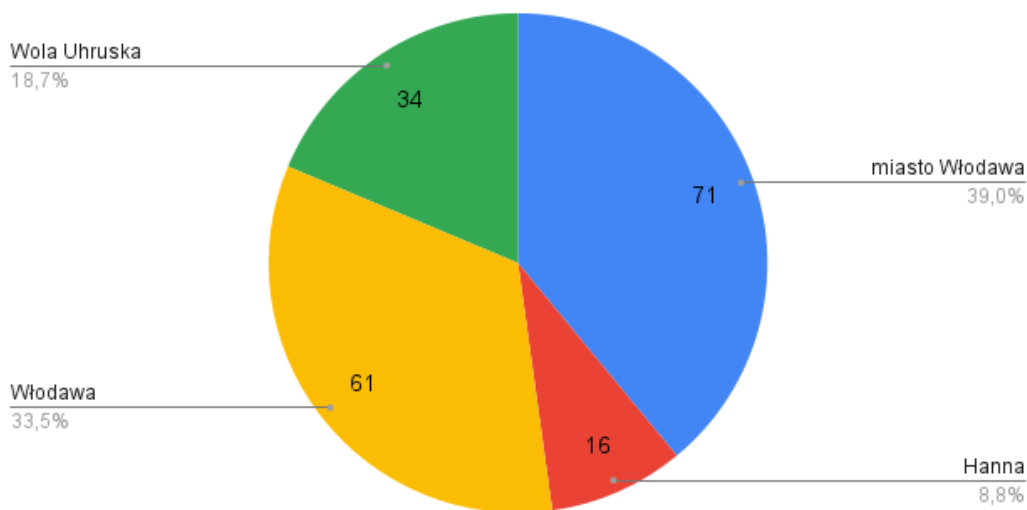
Cztery gminy posiadają założoną gminną ewidencję zabytków. Najbardziej aktualny wykaz prowadzi Miasto Włodawa, które na bieżąco aktualizuje listę oraz Gmina Włodawa, która aktualizowała GEZ w 2021 r.

Wykaz gmin, które opracowały Gminny Program Opieki nad Zabytkami lub Gminną Ewidencję Zabytków:

Lp.	Gmina	Program	GEZ	Data założenia bądź aktualizacji	Zarządzenie
1	Miasto Włodawa	–	tak	2015 r.	–
2	Hanna	–	tak	2015 r.	Zarządzenie Nr 52/2015
3	Hańsk	–	–	–	–
4	Stary Brus	–	–	–	–
5	Urszulin	–	–	–	–
6	Włodawa	–	tak	2021 r.	–
7	Wola Uhruska	–	tak	2016 r.	Zarządzenie Nr 3/2017
8	Wryki	–	–	–	–

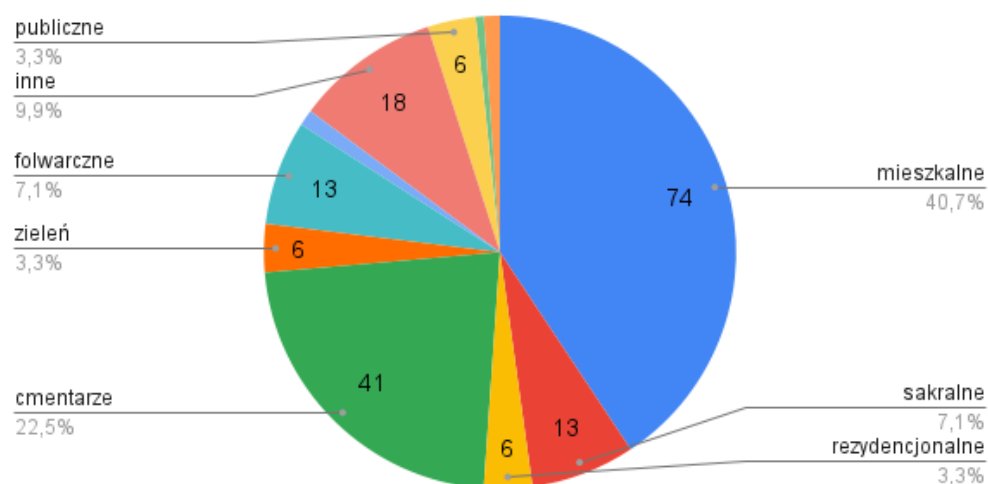
Na terenie powiatu włodawskiego w gminnych ewidencjach zabytków prowadzonych przez cztery gminy znajdują się łącznie 182 obiekty. Blisko 40% z nich znajduje się w mieście Włodawa (71 obiektów). W pozostałych gminach znajduje się łącznie 111 obiektów tj. w gminie wiejskiej Włodawa (61 obiektów), w gminie Wola Uhruska (34 obiekty) i w gminie Hanna (16 obiektów).

Zabytki nieruchome w gminnej ewidencji zabytków wg miejscowości

Zgodnie z kategoryzacją Narodowego Instytutu Dziedzictwa największą liczbę stanowią zabytki z grupy *mieszkalne* (74 obiekty tj. 40,7% całości). Są to w większości drewniane chałupy pochodzące z przełomu XIX i XX w. z terenu gminy wiejskiej Włodawa oraz domy mieszkalne z Włodawy. Dużą grupę stanowią cmentarze (41 obiektów tj. 22,5%). Na kolejnych miejscach znajdują się obiekty *inne* (18 obiektów tj. 9,9%), obiekty *folwarczne* i *sakralne* (po 13 obiektów tj. 7,1 %). Obiekty *rezydencjonalne*, *zielen* i obiekty *publiczne* (po 6 obiektów tj. 3,3%), obiekty *gospodarcze* i *przemysłowe* (po 2 obiekty) i *urbanistyka* - 1 obiekt.

Zabytki nieruchome w gminnej ewidencji zabytków wg kategorii NID

Gminne ewidencje zabytków na terenie powiatu włodawskiego są założone i aktualizowane w bardzo małym stopniu. Część gmin opiera się jedynie na wykazach obiektów, które powinny zostać ujęte w ewidencji sprzed wielu lat. Listy te prawdopodobnie mocno się zdezaktualizowały stąd stan faktyczny może odbiegać od tego przedstawionego na wykazie. Zalecana jest aktualizacja gminnych ewidencji, aby faktyczna ochrona była bardziej efektywna.

Duży wpływ na stan zachowania zabytków nieruchomych ma świadomość społeczeństwa w kwestii ochrony istotnych wartości architektonicznych danego obiektu. Niestety jest ona niska, co wiąże się z potrzebą edukacji społeczeństwa. Podejmowanie prac budowlanych na własną rękę przy obiektach wpisanych do gminnej ewidencji zabytków bez konsultacji z właściwym urzędem ds. ochrony zabytków polegających w szczególności na termomodernizacji oraz wymianie oryginalnej, drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej na nową, bezpodziałową, wykonaną z PCV bez zachowania oryginalnych detali i profili, może prowadzić do zubożenia wartości historycznych, naukowych i artystycznych oraz w konsekwencji do zatracenia historycznej zabudowy. Nowa, ekspansywna zabudowa w połączeniu z remontami prowadzonymi bez zezwoleń oraz uzgodnień ze służbami konserwatorskimi może skutkować zdominowaniem krajobrazu kulturowego powiatu przez nową zabudowę.

4.5. Zabytki będące własnością powiatu

Na terenie powiatu włodawskiego spośród obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych część należy do Starostwa Powiatowego we Włodawie.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1	Włodawa	Dawna bożnica i dwa domy pokahalne	1764 r., 2. poł. XIX w.	A/169 z 24.05.1956 i z 31.01.1967
2	Włodawa	Figura przydrożna: murowana kolumna na cokole, zwieńczona żelaznym krzyżem, oraz płyty grobowe z I wojny światowej, zlokalizowane w bezpośrednim otoczeniu kolumny – w granicach betonowego obrzeża, na działce wskazanej w decyzji	XVIII w., 1916 r.	A/1628 z 14.07.2014

3	Włodawa	Budynek Starostwa, Al. J. Piłsudskiego 24	współczesny	Obiekt usytuowany na terenie układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/584 decyzją z dnia 14.03.1972 r.
4	Włodawa	Budynek gospodarczy przy ul. Sejmowej (działka 967/2)	współczesny	Obiekt usytuowany na terenie układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/584 decyzją z dnia 14.03.1972 r.
5	Włodawa	Budynek przy ul. Kościelnej 6 (PUP)	XIX/XX w.	Obiekt usytuowany na terenie układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/584 decyzją z dnia 14.03.1972 r.
6	Włodawa	Budynek przy ul. Kościelnej 7	współczesny	Obiekt usytuowany na terenie układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków pod nr A/584 decyzją z dnia 14.03.1972

Włodawa, Murowana kolumna na cokole

Obiekty historyczne są zachowane i utrzymane w dobrym stanie. Murowana kolumna na cokole została poddana konserwacji w 2015 r.

Najbardziej okazałymi obiektami jest zespół trzech zabytkowych synagog. Obiekty, aby mogły być utrzymane we właściwym stanie i pełnić funkcje muzealne wymagają dużego nakładu pracy. Instytucją bezpośrednio odpowiedzialną za wszelkie prace przy ww. obiektach jest Muzeum – Zespół Synagogałny we Włodawie. Prowadzony jest bieżący monitoring i badanie trwałości projektu „**Zwiększenie dostępności zabytkowego zespołu synagogałnego we Włodawie**” w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Osi Priorytetowej 7 Ochrona Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, Działanie 7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne nr um. RPLU.07.01.00-06-0141/16-00 z dnia 26.04.2017 r., ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”

nr um. 07547/17/FPK/DFE z dnia 30.05.2017 r. oraz ze środków Powiatu Włodawskiego nr um. 032.83.2018.WF z dnia 24.04.2018 r.

Całkowita wartość Projektu: **4 972 571,26 PLN**

Całkowite wydatki niekwalifikowalne Projektu: **950 065,17 PLN** - finansowane ze środków własnych Muzeum oraz z dotacji celowej powiatu włodawskiego nr um.032.69.2018.WF w kwocie 12 750,00 PLN.

W dniu 25 sierpnia 2020 r. Zarząd Województwa Lubelskiego wybrał do dofinansowania projekty w ramach Osi priorytetowej 7 Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego Działanie 7.1 Dziedzictwo kulturowe i naturalne - projekty lokalne Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, konkurs nr RPLU.07.01.00-IZ.00-06-001/19.

Muzeum – Zespół Synagogałny we Włodawie otrzymało dofinansowanie na realizację aż dwóch projektów inwestycyjnych:

1. **Modernizacja zabytkowego Zespołu Synagogałnego we Włodawie – Wielka Synagoga i Mała Synagoga.**
2. **Modernizacja zabytkowego Zespołu Synagogałnego we Włodawie - Dom Pokahalny i tereny przyległe.**

Projekty zakładają remonty wewnątrz zabytkowego Zespołu Synagogałnego w tym: wymianę instalacji w każdym budynku, wymianę wewnętrznej stolarki drzwiowej w każdym budynku, remont sal i pomieszczeń administracyjnych i socjalnych, renowacja zabytkowych polichromii w Małej Synagodze, dalsze zagospodarowanie terenów zielonych.

Ważnym celem zaplanowanych prac renowacyjnych jest także udostępnienie nowych powierzchni osobom zwiedzającym ekspozycje muzealne i udostępnienie zespołu synagogałnego osobom niepełnosprawnym o różnym stopniu niepełnosprawności.

W ramach projektu zostaną przeprowadzone prace remontowo-budowlane mające na celu przywrócenie zabytkom unikalnego charakteru oraz zakup sprzętu i wyposażenia w celu przystosowania obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej.

Całkowita wartość projektów wyniesie łącznie niemal **5,5 mln złotych**. Kwota dofinansowanie to aż **95%** wnioskowanej kwoty.

Stan zachowania większości eksponatów muzealnych jest zadowalający i nie wymaga natychmiastowej interwencji.

5. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Mocne strony:

- dobra kondycja środowiska naturalnego, reprezentowana przez liczne formy ochrony przyrody
- dobry stan zachowania zabytków sakralnych
- systematyczna ochrona zabytków poprzez udzielanie co roku dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane
- szpital w Adampolu - jako podstawa do rozwoju turystyki uzdrowiskowej
- liczne rzeki i jeziora, w tym jezioro Białe oraz nieuregulowany bieg rzeki Bug
- duża powierzchnia zajęta przez lasy
- bogate dziedzictwo kulturowe, dobry dostęp do placówek kulturowych
- duża liczba interesujących imprez kulturowych m.in. Festiwal Trzech Kultur organizowany od 1999 r., Poleskie Lato z Folklorem, Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa
- duża liczba ośrodków twórczości ludowej
- bogate i urozmaicone dziedzictwo archeologiczne
- dobre warunki naturalne do rozwoju działalności w sektorze turystyki
- rozbudowana sieć szlaków turystycznych
- duża liczba zachowanych obiektów sakralnych
- wielokulturowe dziedzictwo trzech wyznań: katolicyzmu, prawosławia i judaizmu
- działalność Muzeum - Zespół Synagogałny we Włodawie d. Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego
- działalność stowarzyszeń zrzeszających gospodarstwa agroturystyczne: Nadbużańskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego i Stowarzyszenia Agroturystycznego Ziemi Włodawskiej
- zagospodarowanie na cele turystyczne jeziora Białego - największego ośrodka wypoczynkowego w województwie lubelskim
- atrakcyjna oferta szlaków rowerowych na terenie powiatu - Ścieżka Rowerowa Polski Wschodniej
- miasto Włodawa z licznymi zabytkami oraz placówkami kulturowymi
- Poleski Park Narodowy
- równomiernie rozmieszczone biblioteki oraz ośrodki kultury

- działalność Stowarzyszenia Poleska Lokalna Organizacja Turystyczna oraz Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego
- działalność Lokalnych Grup Działania
- duża dostępność Punktów Informacji Turystycznych - całorocznych i sezonowych

Słabe strony:

- mała ilość aktualnych gminnych ewidencji zabytków
- brak opracowanych i aktualnie obowiązujących gminnych programów opieki nad zabytkami
- brak specjalistów w Starostwie Powiatowym i jego jednostkach organizacyjnych z dziedziny ochrony zabytków, dziedzictwa kulturowego, regionalnej architektury oraz opracowań specjalistycznych z tej tematyki dotyczących regionu
- zły stan zachowania zabytków, nawet tych wpisanych do rejestru (np. wiatraki typu koźlak)
- zły stan zachowania historycznych cmentarzy, brak właściwych oznaczeń
- niewystarczające oznaczenie i promocja walorów zabytkowych, np. poprzez tablice informacyjne
- niepełne poznanie i uwypuklenie historii z okresu II wojny światowej
- samowole budowlane oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów zabytkowych powodujące utratę walorów zabytkowych
- niewystarczające wykorzystanie lokalnych produktów jako narzędzia promocji
- położenie przygraniczne (szczególnie w czasie napiętej sytuacji geopolitycznej)
- mało urozmaicona rzeźba terenu
- odpływ młodych i wykształconych mieszkańców
- brak przejść granicznych
- brak połączeń kolejowych
- słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna (baza noclegowa i gastronomiczna)
- zły stan techniczny infrastruktury turystycznej
- niski poziom edukacji mieszkańców w kontekście wartości dziedzictwa kulturowego,
- nierównomiernie rozłożona baza noclegowa
- utrudniony dostęp do szlaków turystycznych

Szanse i możliwości rozwoju:

- dziedzictwo kulturowe Włodawy, jedyne ośrodka miejskiego na terenie powiatu, o znaczeniu ponadregionalnym
- koncepcja utworzenia szlaków turystycznych: sakralnej architektury pogranicza, drewnianej architektury czy historycznych nekropolii
- wzrost popularności turystyki ukierunkowanej na regionalne dziedzictwo kulturowe
- popularyzacja wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego powiatu
- wykorzystanie dotacji krajowych i unijnych na cele związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego
- możliwość zwiększenia środków finansowych w budżecie powiatu związanych z dofinansowaniem prac przy obiektach zabytkowych
- powstanie regionalnych wzorców architektonicznych nawiązujących do tradycyjnej sztuki budowlanej
- kultywowanie pamięci krwawych wydarzeń z okresu II wojny światowej
- edukacja społeczeństwa, szczególnie najmłodszych mieszkańców powiatu w zakresie dbałości o regionalne dziedzictwo kulturowe
- pozyskanie społecznej akceptacji zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz wypracowanie zasad łączenia interesów obywateli zamieszkujących i działających na terenie powiatu włodawskiego z zasadami i potrzebami ochrony dziedzictwa
- powstanie szerokiej bazy noclegowej oraz innych obiektów infrastruktury turystycznej
- rozwój gospodarstw agroturystycznych na terenie powiatu
- wykorzystanie nowych technologii związanych z aplikacjami mobilnymi do promocji turystyki oraz dziedzictwa kulturowego
- wykorzystanie pasjonatów historii, turystyki i twórców lokalnych do działań promocyjnych
- rozwój i promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego np. kulinarnego
- aktywny udział stowarzyszeń oraz organizacji pozarządowych w kształtowaniu i pielęgnowaniu regionalnej świadomości kulturowej
- wzrost popularności turystyki weekendowej
- rozwój turystyki wędrowniczej oraz krajoznawczej

- koncentracja zabudowy oraz jednoczesne dążenie do estetyzacji oraz podniesienia standardów i walorów architektonicznych obiektów
- poprawa dostępności informacji o atrakcjach turystycznych powiatu
- reaktywowanie przedwojennej linii kolejowej na trasie Brześć-Włodawa-Chełm
- współpraca z innymi przygranicznymi regionami
- sąsiedztwo z atrakcyjnymi terenami położonymi po stronie ukraińskiej - Pojezierzem Szackim oraz Jeziolem Świtaż na terenie Szackiego Parku Narodowego
- utworzenie przejścia granicznego Zbereże-Adamczuki do obsługi ruchu pieszego w celach turystycznych
- zagospodarowanie na cele kulturalno-turystyczne obszaru przemysłowego „Stara Kaflarnia”
- projektowany szlak rowerowy Greenways
- dywersyfikacja oferty turystycznej dzięki bogactwu form środowiska
- rozbudowa całorocznej bazy noclegowej

Zagrożenia i bariery:

- niewystarczające środki finansowe na promocję oraz ochronę zabytków
- niekontrolowany rozwój zabudowy powodującej zaburzenia w tradycyjnych układach ruralistycznych
- niewłaściwie prowadzone prace budowlane i remontowe przy obiektach zabytkowych
- zanik tradycji i tożsamości regionalnej
- niska świadomość społeczeństwa w zakresie zabytkowego charakteru kaplic i krzyży przydrożnych skutkująca niewłaściwymi naprawami i remontami prowadzącymi do zatracenia zabytkowego charakteru obiektów
- niski poziom świadomości ekologicznej
- mało dynamiczna działalność w zakresie zdobywania zewnętrznych środków finansowych na rozwój turystyki oraz ochronę zabytków
- brak współdziałania na poziomie powiat-gminy
- odpływ młodych ludzi do większych ośrodków miejskich
- niewłaściwa gospodarka rolna mająca negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze
- ubożenie społeczeństwa z powodu likwidacji zakładów pracy, brak miejsc pracy

- degradacja obiektów zabytkowych spowodowana niewłaściwym użytkowaniem
- negatywne nastawienie części właścicieli do ochrony zabytków, postrzeganej nie jako szansa na zachowanie wspólnego dziedzictwa, a źródło represji i ograniczeń
- bariery związane z funkcjonowaniem zewnętrznej granicy UE
- sezonowość ruchu turystycznego.

6. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Włodawskiego na lata 2023-2026 jest zachowanie dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie powiatu, które służyć powinno budowaniu i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej społeczności, utrzymaniu ładu przestrzennego, rozwojowi turystyki oraz rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Aby go osiągnąć należy podjąć działania priorytetowe, zapoczątkowując proces realizowany przez wiele lat, w konsekwencji których zabytki będą otaczane coraz lepszą opieką. W miarę postępów, działania winny być poddawane systematycznej weryfikacji, co pozwoli na realne dopasowanie do aktualnych możliwości finansowych i potrzeb właścicieli.

Starostwo Powiatowe i Powiat Włodawski ze względu na ustawowy obowiązek ochrony wartości społecznie istotnych, posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i ugruntowanie świadomości społecznej względem ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym.

Powyższą politykę określa Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Włodawskiego na lata 2023-2026, dla realizacji którego priorytetowe jest osiągnięcie celów określonych w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami.

Na potrzeby Programu określone zostały dwa podstawowe priorytety, które poprzez wytyczone w ich ramach kierunki działań oraz wskazane do realizacji zadania, w całości wypełniają ustawowe cele dla opracowywania powiatowych programów opieki nad zabytkami.

- Priorytet I.

Zarządzanie dziedzictwem kulturowym oraz zapewnienie skutecznej ochrony i opieki nad zabytkami powiatu

- Priorytet II.

Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego powiatu

ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM ORAZ ZAPEWNIENIE SKUTECZNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU	
Kierunki działań	Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
Zadania	Wspieranie gmin w zakresie opracowania projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych poprzez np. pomoc merytoryczną i organizacyjną
	Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie Uchwały Rady Powiatu w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków
	Wsparcie gmin w zakresie zinwentaryzowania, oczyszczenia i oznaczenia historycznych cmentarzy, w szczególności tych wpisanych do rejestru zabytków
Kierunki działań	Podjęmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne
Zadania	Bieżące utrzymanie obiektów historycznych, stanowiących własność powiatu we właściwym stanie technicznym i estetycznym
	Wspólne działania z gminami na rzecz ochrony tradycyjnej zabudowy i architektury regionalnej
	Wspieranie (merytoryczne, formalne, finansowe) powstawania i rozwoju regionalnych izb pamięci
Kierunki działań	Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami powiatu włodawskiego
Zadania	Zaangażowanie powiatu w przedsięwzięcia polegające na rozwinięciu w powiecie systemu monitorowania ochrony i opieki nad zabytkami
	Wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych m. in. poprzez monitorowanie stanu dziedzictwa i jego zagrożeń wykorzystując do tego celu: działania służby, inspekcje i straż, jednostki organizacyjne powiatu oraz wydziały Starostwa Powiatowego, a także wsparcie finansowe (w miarę posiadanych środków) montażu instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom w obiektach

	wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnych ewidencjach zabytków z terenu powiatu włodawskiego
	Coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
Kierunki działań	Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
Zadania	Wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu
	Określenie, szczególnych z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego powiatu, kryteriów ochrony zabytków w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska (np. poprzez opiniowanie planów zagospodarowania przestrzennego)
	Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji)
Kierunki działań	Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu
Zadania	Wspieranie działań zmierzających do powstania szlaku turystycznego sakralnej, wielokulturowej architektury pogranicza, drewnianej architektury czy historycznych nekropolii (np. wspólnie z powiatem bialskim i chełmskim)
	Skoordynowana współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na terenie powiatu pomiędzy powiatem, gminami a Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków m.in. w zakresie opracowywania i aktualizacji gminnych ewidencji zabytków na terenie powiatu

PROMOCJA I EDUKACJA ORAZ DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU

Kierunki działań	Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
Zadania	Udostępnienie informacji o zabytkach wpisanych do rejestru zabytków z terenu powiatu na stronie internetowej powiatu oraz wydawnictwach powiatowych

	Opracowanie mapy zabytków powiatu, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego
	Publikacja materiałów i wspieranie wydawnictw dotyczących dziedzictwa kulturowego powiatu (zabytków, pomników, miejsc pamięci, walorów przyrodniczo-krajobrazowych oraz historii miejscowości leżących na terenie powiatu) w formie np. broszur, ulotek, filmów, folderów
	Udostępnianie turystom, w formie papierowej bądź aplikacji, informatora o zabytkach i obiektach posiadających wartość historyczną, artystyczną lub naukową położonych na terenie powiatu
	Opracowanie procesu mającego za cel zbadanie i uwypuklenie historii związanej z II wojną światową w szczególności o istniejących na obszarze powiatu obozach
Kierunki działań	Edukacja społeczna i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i jego ochronie
Zadania	Udział pracowników Starostwa zaangażowanych w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego w szkoleniach związanych z szeroko pojętą ochroną tego dziedzictwa
	Wspieranie i współpraca z gminami w zakresie organizowania konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z ochroną zabytków i dziedzictwem kulturowym regionu
	Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu (tj. zwyczaje, tradycje, obrzędy, itp.) oraz ich gromadzenie, opracowanie, udostępnianie i upowszechnianie, np. poprzez monografie, wydawnictwa, publikacje poświęcone dziedzictwu kulturowemu powiatu
	Wspieranie i współpraca z gminami na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego
	Systematyczne uzupełnianie oznaczeń obiektów zabytkowych z terenu powiatu znakami konwencji haskiej, bądź wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą znaków „zabytek prawem chroniony”, bądź tablic informacyjnych)
Kierunki działań	Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego
Zadania	Wspieranie i współpraca z gminami w zakresie inicjowania i organizacji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze powiatu

	Opracowanie nowych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego (np. szlak wielokulturowej architektury sakralnej czy architektury drewnianej) Wspieranie organizacji turystycznych w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów powiatu oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów
Kierunki działań	Umacnianie poczucia tożsamości lokalnej
Zadania	Utrwalenie w świadomości społecznej, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, tzw. tradycji miejsca, lokalizacji nieistniejących obiektów o dużym znaczeniu dla historii regionu związanych m.in. z dziedzictwem sakralnym regionu, ważnymi wydarzeniami historycznymi, wybitnymi postaciami związanymi z regionem itp., poprzez działalność wydawniczą (regionalia), prowadzenie lekcji nt. przeszłości kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji Promocja i upowszechnianie pełnienia funkcji społecznego opiekuna zabytków wśród społeczności powiatu, ustanowienie przez Starostę na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków, wydawanie zaświadczeń osobom lub jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków Upowszechnianie wiedzy o szczególnych osiągnięciach osób i innych podmiotów w obszarze opieki nad zabytkami i wnioskowanie o nadanie im odznaki „Za opiekę nad zabytkami” We współpracy powiatu z NGO rozszerzenie opieki nad folklorem i sztuką ludową oraz zabytkami sztuki niematerialnej
Kierunki działań	Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju powiatu włodawskiego
Zadania	Przeciwdziałanie niedostatecznej roli dziedzictwa kulturowego w lokalnej polityce, w tym budowaniu tożsamości i więzi społecznych, rozwoju gospodarczego opartego na innowacyjności oraz przedsiębiorczości lokalnej i wykorzystującego różnorodność kulturową jako czynnik konkurencyjności

	Wspieranie i promocja partnerstwa publiczno-prywatnego służącego funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
	Prowadzenie aktywnego marketingu dziedzictwa kulturowego, m.in. we współpracy z NGO i przy wykorzystaniu programów grantowych powiatu

7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawowa realizacja Programu odbywać się będzie poprzez:

- A.** Ścisłą współpracę władz samorządowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, parafiami, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi
- B.** Działania własne władz samorządowych
1. Prawne – problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze powiatu przy uchwalaniu przepisów prawa miejscowego
 2. Finansowe – należyte utrzymanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, będących własnością powiatu oraz stosowanie systemu dotacji i ulg finansowych, nagród czy zachęt dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych
 3. Programowe – realizacja projektów i programów regionalnych
- C.** Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej i innych funduszy zewnętrznych.

Realizację Programu można podzielić na dwa elementy:

1. system zarządzania
2. system monitoringu i ewaluacji.

Oba systemy wdrażania są ze sobą spójne i wzajemnie zależne, co oznacza niemożność realizacji założeń Programu bez któregośkolwiek z tych elementów.

System zarządzania Programem tworzą trzy jednostki. Są to:

- Rada Powiatu – uchwała Program oraz przyjmuje sprawozdania w okresach dwuletnich
- Zarząd Powiatu – odpowiada za przygotowanie i realizację Programu
- Starostwo Powiatowe i jednostki organizacyjne powiatu – odpowiadają za bieżącą realizację zadań Programu.

Można wykorzystać kilka rozwiązań wzmacniających skuteczność powyższego systemu:

- Wzmocnienie kadrowe Starostwa Powiatowego we Włodawie w zakresie specjalistów skoncentrowanych na profesjonalizacji realizacji zadań Programu. Można też rozważać w dłuższej perspektywie utworzenie funkcji powiatowego konserwatora zabytków.
- Wzmocnienie skoordynowanej współpracy pomiędzy powiatem a Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na terenie powiatu wraz z perspektywą długofalową określenia ram porozumienia na mocy art. 96 ust. 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- Powołanie przy Zarządzie Powiatu Społecznej Rady ds. Zabytków powiatu włodawskiego. Rada taka pełniłaby funkcje opiniotwórcze i doradcze dla Zarządu Powiatu. W skład rady mogliby wchodzić przedstawiciele:
 - Wójtów i burmistrzów gmin powiatu
 - Społecznych Opiekunów Zabytków
 - Organizacji społecznych i biznesowych zajmujących się profesjonalnie opieką nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym oraz przedstawiciele branży turystycznej
 - Lokalni liderzy specjalizujący się w problematyce dziedzictwa kulturowego, opieki nad zabytkami, rozwojem regionalnym, turystyki
 - Innych ważnych z punktu widzenia funkcji rady i realizacji Programu środowisk, grup, podmiotów, instytucji.

Działalność rady powinna być określona stosownym regulaminem.

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Zarząd Powiatu Włodawskiego monitoruje realizację Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami powiatu włodawskiego, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Powiatu Włodawskiego sprawozdanie z realizacji Programu.

Kolejna edycja (aktualizacja) Powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu włodawskiego ma być opracowana po czterech latach od przyjęcia go przez Radę Powiatu Włodawskiego.

8. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Prawidłowy monitoring i aktualizacja Programu mogą się odbywać na podstawie rzetelnych informacji. Podstawą metodologii zbierania informacji są:

- bazowanie na przyjętych w powiecie zasadach gromadzenia i przetwarzania informacji,
- wykorzystywanie dostępnych danych i źródeł informacji,
- stosowanie odpowiednich (adekwatnych) mierników.

Poniżej przedstawiono zestaw mierników pozwalających ocenić stopień realizacji Programu. Zestaw mierników opracowany został na poziomie priorytetowych działań:

W ramach priorytetu I: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym powiatu oraz zapewnienie skutecznej ochrony i opieki nad zabytkami powiatu

- Poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami
- Wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów
- Wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
- Liczba i wartość dofinansowania obiektów zabytkowych objętych wsparciem zewnętrznym
- Wartość wsparcia udzielonego z budżetu powiatu NGO na realizację Programu
- Liczba wdrożonych dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu
- Aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
- Inne

W ramach priorytetu II: Promocja i edukacja oraz dokumentacja dziedzictwa kulturowego powiatu

- Liczba udostępnionych informatorów o zabytkach lub liczba pobrań aplikacji
- Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie powiatu
- Liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych

- Liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników)
- Liczba osób zwiedzających muzeum (np. na podstawie ilości sprzedanych biletów) itp.
- Liczba publikacji z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego
- Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego
- Liczba osób uczestniczących w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa/ Festiwalu Trzech Kultur/ Jarmarku Holeńskiego oraz innych ważnych wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe powiatu
- Liczba wniosków o nadanie osobom i innym podmiotom odznaki „Za opiekę nad zabytkami”
- Liczba ustanowionych społecznych opiekunów zabytków
- Liczba inicjatyw indywidualnych i społecznych wspieranych przez powiat związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu
- Inne

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych robót jest jej zadaniem własnym. Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach mogą ubiegać się o ich dofinansowanie z następujących środków:

9.1. Dotacje

Sprawy, związane z dofinansowaniem prac przy obiektach zabytkowych, reguluje Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej

będącej właścicielem bądź, posiadaczem zabytku lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

W przypadku refundacji kosztów prac, wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu. Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa szczegółowo wykaz prac przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, które mogą zostać objęte dotacją:

- a) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- b) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- c) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- d) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- e) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- f) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- g) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- h) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- i) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- j) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- k) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- l) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- m) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- n) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- o) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,

- p) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- r) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków bądź organ stanowiący miasta, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Udzielane są w celu poprawy stanu zachowania zabytków poprzez ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwację i rewaloryzację zabytków, udostępnianie zabytków na cele publiczne. Kwalifikują się prace prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, realizowane bez udziału środków europejskich. Planowane w roku udzielenia dotacji lub prowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (refundacja). Uprawnionymi wnioskodawcami są jednostki posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Zasady udzielania dotacji: - dofinansowanie może obejmować jedynie nakłady konieczne na prace określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dofinansowanie może być udzielone do wysokości 50 % nakładów koniecznych. W wyjątkowych wypadkach (wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa obiektu, wymagane przeprowadzenie złożonych technologicznie robót, stan zachowania zabytku wymaga natychmiastowej interwencji) dofinansowanie może stanowić 100 % wartości robót.

Dotacje wojewódzkie i powiatowe

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa (powiatu) w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny

Środki Funduszu Kościelnego można przeznaczyć na remonty i konserwacje obiektów sakralnych o wartości zabytkowej (art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom Dz.U. 1950 nr 9 poz. 87 z późn. zm. oraz § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego, Dz. U. nr 61 poz. 354). Dotacją mogą być objęte podstawowe prace zabezpieczające obiekt: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolacja, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej. W szczególnych przypadkach dotację można przeznaczyć na konserwację ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (dzwony, ołtarze, polichromie, posadzki).

9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki z budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Program Ochrona zabytków

Program ten stanowi kontynuację finansowania w ubiegłych latach. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe do realizacji programu są zadania zmierzające do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Dofinansowanie dotyczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Do programu nie kwalifikują się

projekty realizowane przy udziale środków europejskich. O dotację mogą starać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki organizacyjne (samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, organizacje pozarządowe). Finansowanie odbywa się w formie udzielenia dotacji lub refundacji w okresie trzech lat od przeprowadzenia prac przy zabytku, przy czym możliwe jest, jednakże tylko w szczególnych przypadkach, uzyskanie całkowitego dofinansowania.

Program Wspieranie działań muzealnych

Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Premiowane będą projekty kompleksowe, nowatorskie, o wysokich wartościach merytorycznych i umiejętnie wykorzystanych elementach multimedialnych. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie zadań w zakresie: organizacji czasowych wystaw muzealnych; modernizacji i tworzenia stałych wystaw muzealnych; publikacji katalogów do wystaw muzealnych; konserwacji muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego; a także doposażenia pracowni konserwatorskich. Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe oraz kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Program Kultura ludowa i tradycyjna

Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Dotacje przeznaczone są na działania o charakterze edukacyjnym, w tym warsztaty, kursy i seminaria dotyczące szeroko pojętej kultury tradycyjnej, a także działania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultur tradycyjnych, zadania artystyczne i użytkowe o charakterze interdyscyplinarnym i międzyśrodowiskowym oraz na prowadzenie szkolenia przez „mistrza” w zakresie różnych dziedzin niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN,

organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program Ochrona zabytków archeologicznych

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Program ma dwa cele szczegółowe:

- Pierwszym jest wzmocnienie instrumentów ochrony konserwatorskiej zasobu dziedzictwa archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków poprzez lepsze rozpoznanie, analizę i dokumentację stanowisk archeologicznych z wykorzystaniem nowoczesnych metod badawczych, które dają szansę na weryfikację ustaleń naukowych z ograniczeniem do minimum działań destrukcyjnych
- Drugim celem szczegółowym Programu jest wspieranie działań mających na celu opracowanie i upowszechnienie wyników zakończonych, często jeszcze w XX w., badań archeologicznych, które nie zostały dotychczas wprowadzone do obiegu naukowego

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwie kategorie zadań:

- weryfikacja zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, zwłaszcza tych nieposiadających własnej formy terenowej
- opracowanie i publikacja książkowa wyników badań archeologicznych, zwłaszcza tych zakończonych przed 2000 r.

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe i państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne i niepubliczne uczelnie akademickie oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju

Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Premiowane będą również działania związane z upowszechnianiem wiedzy na temat miejsc, faktów i postaci związanych z walką i męczeństwem.

Promowane jest:

- podkreślenie prestiżu miejsca pamięci/trwałego upamiętnienia
- nadanie lub przywrócenie odpowiedniego wyrazu
- zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów
- zapewnienie jak najlepszej dostępności miejsca/trwałego upamiętnienia
- tworzenie nowych trwałych upamiętnień w miejscach, gdzie ich obecność jest uzasadniona interesem społecznym
- twórcze zastosowanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji do ochrony dziedzictwa narodowego
- stosowanie rozwiązań prawnych sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci/trwałym upamiętnieniami (uwzględnienie miejsca pamięci, jego ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy objęcie go inną formą ochrony prawnej)

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, publiczne i niepubliczne uczelnie, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, a także podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program Groby i cmentarze wojenne w kraju

Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.

Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na:

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego; dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej
- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszemu ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego, publiczne i niepubliczne uczelnie oraz kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program *Kultura cyfrowa*

Celem programu jest udostępnianie i umożliwianie ponownego wykorzystywania zasobów cyfrowych do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych i naukowych, uwzględniające opracowanie i digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego.

Do składania wniosków uprawnione są samorządowe instytucje kultury niewspółprowadzone przez MKiDN, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, a także podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Program Infrastruktura domów kultury

Celem programu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury.

Do składania wniosków uprawnione są domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury, biblioteki posiadające status samorządowej instytucji kultury, w skład których wchodzi domy kultury, ośrodki kultury lub centra kultury i sztuki oraz jednostki samorządu terytorialnego.

Program Promesa dla Kultury

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury, w tym ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury wkładu własnego do wybranych projektów realizowanych przy udziale środków europejskich.

Uprawnionymi do otrzymania dotacji są: jednostki samorządu terytorialnego, państwowe i samorządowe instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe działające w sferze kultury, publiczne szkoły artystyczne, państwowe uczelnie artystyczne oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą. Promesa MKiDN może pokryć maksymalnie 80% wkładu krajowego (własnego) wnioskodawcy. W szczególnych przypadkach, Minister Kultury może zdecydować o pokryciu więcej niż 85% wkładu krajowego lub nawet odstąpić od wymogu posiadania tego wkładu.

9.3. Możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym

Partnerstwo publiczno-prywatne regulowane jest ustawą o partnerstwie publiczno-prywatnym z dnia 19 grudnia 2008 r. (Dz. U. 2020 r. poz. 711 z późn. zm.). Ustawa określa zasady współpracy podmiotu publicznego i partnera prywatnego w ramach PPP. Dla realizacji wspólnych projektów przez administrację publiczną i przedsiębiorców w formule PPP ważne są również: ustawa o koncesji na roboty budowlane lub usługi z dnia 9 stycznia 2009 r. (Dz. U. z 2016 r. poz. 113 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. - Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2015 r., poz. 2164 z późn. zm.) regulujące podstawowe zasady współpracy publiczno-prywatnej. Ustawa o samorządzie powiatowym zezwala aby

powiaty zawierały umowy z innymi podmiotami w celu wykonywania nałożonych na nie przez ustawy zadań publicznych, także w ramach umowy o partnerstwie publiczno-prywatnym.

9.4. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania, jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Program Operacyjny *Infrastruktura i Środowisko* 2021-2027 - Priorytet VIII „Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury”

W ramach tego priorytetu, możliwa jest ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Realizowane inwestycje będą miały na celu efektywne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego w osiąganiu korzyści społecznych i gospodarczych, zarówno w wymiarze krajowym, jak regionalnym i lokalnym. W ramach priorytetu możliwe są działania:

- Działanie 8.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury
- Działanie 8.2 Ochrona zabytków.

Wsparcie będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Możliwy będzie również m.in. zakup urządzeń chroniących obiekt przed kradzieżą i zniszczeniem, a także zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej.

Możliwe jest również korzystanie ze środków z Programu Operacyjnego *Infrastruktura i Środowisko* na lata 2014-2020 w okresie do wyczerpania środków.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2021- 2027

Istnieją trzy typy programów: transgraniczne, transnarodowe i międzyregionalne na lata 2021-2027. Zasadniczą różnicą ww. programów jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia: - obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi

łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży; - duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej; - wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć m.in. kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweski Mechanizm Finansowy 2014-2021

Mechanizm Finansowy EOG, obok funduszy strukturalnych, stanowi największe źródło zewnętrznego finansowania kultury w Polsce. Środki przeznaczone przez trzy kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego: Norwegię, Islandię i Liechtenstein, aktywnie wspierają działania między innymi z zakresu kultury. Środki nowej perspektywy - III edycja Mechanizmu Finansowego EOG (2014-2021) uruchomione zostały w 2016 r., a programy będą wdrażane do 2024 r. Program będzie opierać się na dwóch działaniach:

- zarządzanie dziedzictwem kulturowym
 - Celem działania jest poprawa zarządzania dziedzictwem kulturowym poprzez stworzenie odpowiednich warunków do prowadzenia działalności kulturalnej, zarówno w ramach ochrony dziedzictwa kulturowego, jak również w zakresie infrastruktury kulturalnej
 - Poddziałanie 1.1: Restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego. W jego ramach możliwa jest ochrona, konserwacja, i/lub rozbudowa zabytków nieruchomych z ich otoczeniem na potrzeby działalności kulturalnej, a także ochrona zabytkowych ogrodów i parków,
 - Poddziałanie 1.2: Innowacyjne wykorzystanie infrastruktury do prezentacji dziedzictwa kulturowego. W jego ramach możliwa jest budowa, rozbudowa i remont infrastruktury kulturalnej.
- współpraca kulturalna
 - Celem działania jest rozwój współpracy kulturalnej pomiędzy twórcami i uczestnikami życia kulturalnego oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy polskimi instytucjami a instytucjami z Norwegii, Islandii i Lichtensteinu.

Dofinansowanie może sięgnąć 85% kosztów kwalifikowanych, w zależności od rodzaju beneficjenta. W związku z tym, że dokumenty programowe i kryteria przyznawania dotacji ulegają drobnym zmianom w każdym roku budżetowym, należy korzystać z aktualnie obowiązujących dokumentów.

10. PODSUMOWANIE

Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu włodawskiego na lata 2023 - 2026 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych.

Ważnym elementem Programu jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji.

Zakłada się, że cele nakreślone w *Programie Opieki nad Zabytkami* będą osiągnięte w wyniku szerokiej współpracy władz powiatu włodawskiego z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Lublinie, jednostkami samorządu terytorialnego oraz organizacjami i związkami, których działania obejmują ochronę walorów kulturowych i krajobrazowych.

Program podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

Kolejna edycja (aktualizacja) *Powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu włodawskiego* powinna zostać opracowana po czterech latach od przyjęcia go przez Radę Powiatu Włodawskiego.